

М. Верховинець

(о. Микола Федорович)

Ук
915
В
915

Гдеи, БРАТЕ МІЙ

М. ВЕРХОВИНЕЦЬ

Їдеш, брате мій...

ДУМКИ Й ВРАЖЕННЯ ЗПЕРЕД ДЕСЯТИ РОКІВ

ПІТСБУРГ, 1957

Видавництво "Бескид"

ВІД АВТОРА

Добра доля дозволила мені приїхати сюди, за Велику Воду — як одному з перших «скитальників». Як із малих краплин води складається море, а з дрібних зерен піску гори, так само думки, переживання й враження однієї людини, навіть зовсім сірої — на канві тих самих подій, є однакові.

Якщо не помиляюсь, це перші окремою книжечкою видані рядки із доби нашого недавнього ісходу за море. Писано їх у перших тижнях приїзду в країну Дядька Сема, щоб за «свіжої пам'яті» зафіксувати недавнє пережите. Можливо ці рядки місцями й «зелені», а такими були ми всі — на початках нашого пришестья й побуту тут, в Америці (й Канаді).

Ця вязанка вражінь і спогадів з дороги морем (кінець 1946-го року) була недавно друкована на сторінках пітс-бурзького тижневика «Народне Слово». З деякими змінами тексту та значними доповненнями (і під іншим заголовком) — випускаю цю книжечку, щоб—як співаємо в пісні: «слава не пропала»— з цього невеселого часу . . . Також подано тут, у цій «ювілейній» збірці — ряд світлин із наших таборових буднів. Це вже історія.

Для майбутнього хронікаря цього «скитальчого» періоду нашого побуту на чужині, зокрема його епілогу — мандрівки за море, може й оці, зовсім безпретенсійні рядки, будуть мати свою вартість. З яким станом душі і психічним настроєм сотки зпоміж нас — не «Збруч річку проходили», а широке море переплили, як ізгої й вигнанці із рідних земель. І не з таким комфортом, не в авреолі такого «геройства», як востаннє, напр., втікачі-Мадяри . . .

Часи змінилися, ми теж. Більшість із нас тепер — статечні обивателі країни, що нас прийняла була. Ці скромні рядки неодному із нас, вчорашніх «гнаних і голодних», пригадають пережиті хвилини. Покажуть, де ми стоїмо сьогодні, куди зайшли, як свідомо й політична еміграція . . . Як амбасадори й «борці» за визволення свого далекого, поневоленого Краю.

М. В.

Щоби слава не пропала . . .

ПРИЇХАВ я сюди, в Америку, в половині грудня 1946 року. Вільна земля Вашингтона, Америка! Її багаті, розкішні міста—чуда світу, її достаток і воля . . . Все для мене нове, таємне, незнане. Їзджу і наїздитись не годен, надивитись і наслухатись.... Оглядаю життя, людей і їхню вдачу; чужинців і наших.

Якеж усе тут інакше від нашого, краевого: земля, люди, а навіть звірята. І небо тут інакше, і зорі і вітер не той — а такий дикий, рвучкий, — кудись гонить на “бізнес” свої білі ягнята — хмаринки на небі . . . Справжня Америка, про яку хіба з книжок знав, з листів і оповідань. Тепер вона — і мене, вигнанця із української землі — приймила на своє багачке лоно; убрала, головку погладила, щоб не плакав і не сумував дуже . . . Тай не плачу вже я за Європою, привикаю.

До нових людей, їх звичаїв-обичаїв, до їхньої мови. Такої якоїсь—боюся, щоб не образились чужі і свої—такої “страшної,” — як німецька, французька й турецька на купу їх узявши... Тай “спікаю,” як ніхто не чує, щоб, бач, не сміявся хто з мене, що мов тее немовля: очима й руками говорити хоче, пробує . . .

Кидаю за свіжої пам'яті на папір все те, що бачив, чув і переживав в дорозі... Чимало того добра (тай лиха!) назбиралося, — на воді і на суші. Між добрими й лихими людьми, своїми й чужими. Списав я все те, щоб, як кажуть у пісні— слава не пропала, як наш брат по морях і водах хитався, по суші, по краях і по землях скитався... Буде того добрий оберемонок, тих споминів і вражінь моїх недавніх.

Не спишеш їх усіх і не збереш в одно, хочби й золотим пером писав ти, хочби й бочку чорнила виписав. Таке безмірне було тее скитання наше. Мое і тих усіх, що скитаються й далі. Що по німецьких та австрійських касарнях і бараках рсскошують, усіляких мов і звичаїв вивчають.

Як би не Гітлер і його вірний друг-помічник Сталін, то я б і десятої частини того, що тут описую, не знав і не бачив.

Сидів би собі статечно десь під Перемишлем, чи рідним Самбором, над рвучким Дністром рибку ловив — і хіба з книжок і газет знав про Німеччину та Австрію, про її міста і “добрий” німецький народ. Про сніжні Альпи, такі гарні, чарівні і зимою і літом. Гарні вони, нівроку собі, та хіба для добре убраного і ситого мандрівника, туриста, а не для тебе сьогодні.

І тому я безмірно “вдячний” оцим двом “геніяльним добродіям” Європи, що мене, а разом зі мною — тисячі й десятки тисяч інших мого роду — у широкий світ з торбами пустили. Скитальниками поробили, від тяженької праці при плузі освободили! Щоб чужі краї, народи, гори, ліси і бори ногами своїми змірили. Щоб рїжних мов училися. В Європі: німецької, французької, чеської, а заморем: англійської, португальської, еспанської. І ще інших може.

Сумне на весело

Я вже за морем, на вільній і гарній американській землі. А зі мною ще кілька десятків, таких як я, що за минулий рік сюди прибули. Дуже скромне число їх буде. А де піде решта? Куди їх повезуть? І коли?

Про це у світовій пресі глухо. Всі державні мужі і політики того питання як вогню бояться! З конференції на конференцію, зі столиці в столицю з тим питанням возяться.

На мою думку, на підставі зібраних вже тут, в Америці “інформацій,” як також моїх власних одномісячних “обсервацій” — я в своїй утомленій голові гадаю собі і міркую, що “решту” нашої скитальчої братії порозбирають поміж себе хіба всілякі небесні тіла, тобто -- планети... Інакшого виходу скитальцям не має. Бодай сьогодні, 1947-го року.

Дещо народу забере хоч би такий Марс, дещо піде на Місяць, а решту — дві-три милосердні Зірки-сестриці пригорнуть. А саме: старців і сиріт, бо з ними там, на скитальщині, найбільше мороки. Головно для наших скитальчих комітетів в Америці... Вони -- тії сироти — найдовше ждуть на свою чергу в Європі, деякі навіть всі “письма” вже мають.

Там, на небесних планетах, як нам відомо — народу або зовсім нема, або як і є там якесь людське ество, то його дуже мало. З тих причин ті милосердні далекосяжні планети, не боячися в себе безробіття чи перенаселення, є готові забрати до себе всіх наших втікачів... Мова там проста і легка, як у рідному краю. Як говориш — так і пишеш. А пишеш те, що думаєш. Не будуть бідні Українці морочити собі голов, мучених і запоморочених і без того.

Заберуть їх з Європи тії планети навіть не на рати, а таки всіх гуртом. Скитальчій радості і щастю не буде кінця!

Як зачуваю -- зроблять це ті шляхотні небесні тіла, такі християнські — не питаючись ні Лондону, ні Нью Йорку. Ні Ля Гвардія, ні навіть самого пана Сталіна. Хоч щирі вони люди, і добрі, демократичні серця мають. Якось годі було їм рішитися — сказати скитальцям: так, або ні. Жийте, або вмирайте! Ми вас пригорнемо, якийсь куток під сонцем знайдемо. Гарячий, або холодний...

Але навіть у ті небесні простори не так легко буде бідному українському скитальцеві дістатися! Не вірите?

Ото — треба буде цілих років часу на всілякі нові провірки — з такою далекою дорогою, річ ясна — злучені. Ста-

нуть різні УННРА і ІРО укладати й писати нові документи й письма для скитальців; з відтисками усіх пальців обоїх рук і ніг нещасного “діпіста.” Далі стануть видавати спеціальні міжпланетні пашпорти, важні тільки на Місяць, на Марс і на певні, точно означені дві-три Зірницї неба... А щоб все те було можна “діпісам” видати, насамперед треба буде скликати міжнародню конференцію, обдумати серіозно цілу справу. Хто буде за, а хто проти. Одну другу, третю конференцію.

В міжчасї люди по таборах хвилюватися будуть. Одні вянупи, другї гинупи. Інші попадуть у розпуку і втратять віру в демократію та всі її високі гасла.

Через різні свої комітети слати будуть петиції за петиціями: до Нью Йорку, Лондону, Парижа: як боїтеся нас близько землі умістити — на Марса, чи на Місяця — то, змилуйтеся, заберіть нас іще далі. Мільони миль. Навіть на Молочну Дорогу—каміння товкти підемо! Ми на землі гинемо, душать нас!

І знову нові комісії, підкомісії та секції Обєднаних Націй Світу — стануть розглядати всю справу. Наново. Основно. З усіх сторін*).

---

*) В тому часі, як писавго ці рядки, виїзд скитальців за море був неможливий. Аж до 1950 року ситуація виглядала безпадійно. Аж 1950 р. американський Конгрес у Вашингтоні ухвалив надзвичайний закон — про масове й майже безплатне допущення нових емігрантів — до ЗДА. До цього часу хїба одиниці мали змогу сюди дістатись.

Ідеш, брате мій . . .

Так, це зовсім не легке діло в Америку, і взагалі за море виїхати. Чи навіть кудись в Європі рушитися, з краю в край дістатися! Лекше верблюдові пролізти крізь вухо голки, як нашому братові з Європи кудись дістатися... Вірте мені, що лекше буде вам дістатися з вашої Америки на якусь небесну планету, ніж членові нової європейської нації - "діпісів" — до Америки, Бразилії і т. д. виїхати.

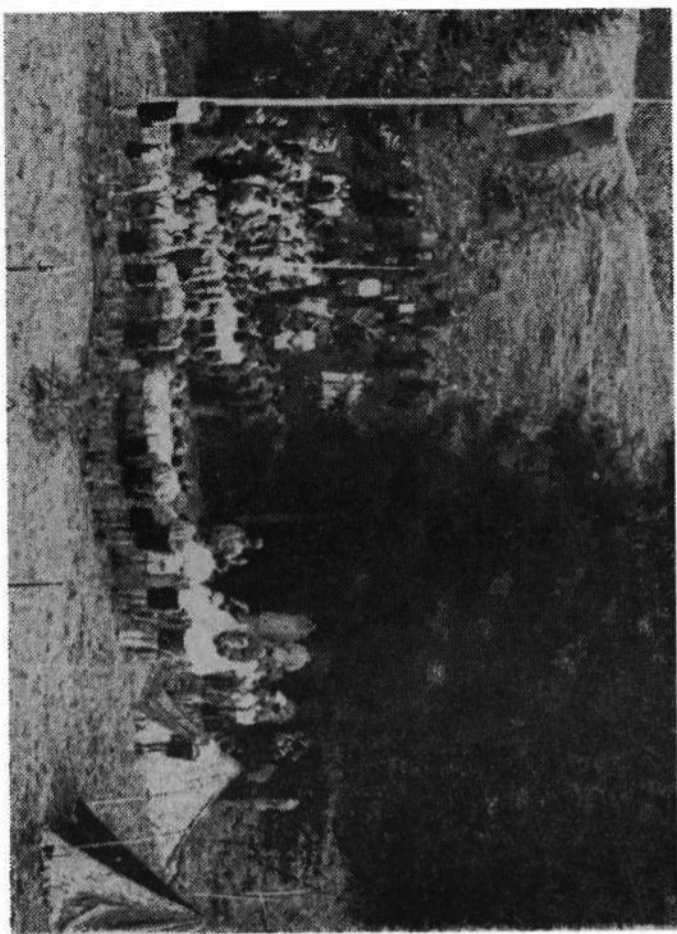
А в блаженну Канаду, про яку наші хлібороби, наші газди і газдині-діпіски мріють день і ніч -- зовсім не пролізеш! Хоч би й на коліна падав там у Минхені, Франкфурті чи Бремені -- перед власть і правду імущими... Хочби перейшов навіть на жидівську віру, не pomoже.

На дві тисячі емігрантів, що ждали разом зі мною на корабель у німецькій пристані Бремен, ледве кілька Українців знайшлося. Тай інших "християн" було обмаль, — кілька десятків усього. Решта — ізбранний народ. Усі мої виїздові формальності в УНРРА, консуляті і т. д. тривали більш пів року, і то при великих протекціях, заморських стараннях, інтервенціях і просьбах.

Врешті — ідеш, брате мій! Сідаеш на паршивенький корабель, яким хіба бараболю голодним унривцям возити, і ідеш.

Скінчиться врешті твоє пониження і повне непевности життя, всі провірки, таборові комісії, шикани і заборони. В очах аліянтської влади в Європі — ти стоїш багато нижче від Німця, вчорашнього ворога і палія світу! Скитальцеві — навіть залізницею — не вільно їздити без спеціальних дозволів. Від своєї управи табору -- їдь до канцелярії УНРРА, а з тим усім ще до американської військової влади. Куди і за чим ідеш? — питають. Чи конечно мусиш їхати, що везеш зі собою? Коли останній раз виїзджав? — вітають і прощають тебе по канцеляріях різні Французи, Поляки, Бельгійці в уніформах УНРРА. Німці їздять зовсім свобідно куди хочуть. Вони вже "чисті."

Усі ті багатомісячні "приємності" вже за тобою -- ти вже вольна людина — тут на цьому — хоч дрантивому, але любому кораблі. Він везе тебе далеко від країни жаху і горя. До краю, де набереш сил до нового лету — у рідний, вольний твій край. Твій земний рай..

Пластуни, гості з Аугсбургу, на полевій Службі Вожів (Oberstdorf, 1946)

Моє незабутнє “Окей”

Не забуду до смерти мого прощання з Альпами, між якими, на самій австрійсько-німецькій границі лежав мій скитальчий табір. А в ньому заживало скитальчих благостей 3,500 нашого народу: селяни, робітники, учителі, науковці, письменники й поети. Здебільша — молоді, здорові люди. Цвіт краси і надія народу. У темних вогких касарнях по 2-3 родини в одній кімнаті... Була там своя гімназія, різного типу нижчі і ремісничі школи, два прегарні хори; далі спортовий клуб — “Лев,” що бив рекорди в цілій окрузі. Стояв на першому місці не тільки поміж різними скитальчими футбольними клубами: польським, турецьким, литовським і жидівським, цілої мінхенської округи. Здобув перше місце поміж усіма українськими клубами цілої американської окупаційної зони. Старі вправлені гравці львівської “України,” перемиського “Сяну” і самбірського “Дністра,” підсилені свіжим молодняком.

Із цього то “сибірського” табору виїжджав я осінню, 1946 року, у світ за очі, за широке море, в далеку землю американську. Зі сльозами прещаний, як один на тисячі щасливець — що врешті кидає це циганське, собаче життя скитальче. І їде, щоб стати — людиною.

Моє прощання з Альпами, з цілою Європою—повязалося тісно із одним “окей.” Ще сьогодні згадую це “окей,” як щось невимовно важке й болуче. Чую його у своїх вухах, як далеке подзвіння незavidних днів із пізньої осені 1946 року — в далеких Альпах. Ніколи й не думав, що саме так прощатимусь зі соняшною Баварією, з усією Європою. Ось таким препоганим “окей”!

Мій табір вигнанців із Рідних Земель, місце примусового “постою” тисячів таких ізгоїв, що і я, лежав у центральних Альпах, майже на самій австрійській границі, 1240 метрів над поземом моря. Скрізь тільки скелі, корчі та мох, — і порозбивані “бункри,” сліди перебування тут недавніх оборонців “Третього Райху.” Вершки гір, як вежі готицьких святинь у долині, грізно й дико в небеса пнуться. Звідти до найближчої залізничної стації п'ять кілометрів важкої, кам'янистої дороги. А там, у сірій долині — залізнична лінія до столиці Баварії, гарного колись Мінхену.

Треба було дуже рано встати, зійти пішки зо всім добром

у долину, бо поїзд відходив в годині 4-її ранку. Холодна жовтнева ніч обсіпала все довкілля білим інеєм, віщуном недалекої зими. Два молоді хлопці із табору відпроваджують мене, майже у сльозах, у далеку дорогу - одного із тисяч таких бездомних, що їде в далеку вимріяну країну Америку. Перший я на всю околицю! Несуть клунки, востанне пригадують не забути за них. Не клеїться наша розмова, бо в них і у мене інакше на душі почування. У мене: очікування, надія на нові, далекі береги, а в них безнадійність. В найкращому разі — якась Аргентина, Уругвай, чи навіть Австралія, а ніяк Америка.

Перед залізничним двірцем сліплять очі світла рефлекторів військових авт, ряд "джипів"; видно й ваптажні військові авта. Біля них самовпевнені люди в одностроях, добре годівані і такі задиркуваті до всього довкілля. На головах шоломи, на рамені білі букви М. Р. Окупаційна влада!

--- Не добром воно пахне, кажу до моїх носіїв. ---Буде якась контроля, може й неприємності для неодного брата-діпса, що під полою перевозить "заборонені речі" у Минхен, головно ж цигарки . . .

Біля кожного вагону стоїть вартовий; впускає тільки тих, що біля входових дверей перейшли контролю. Довгий ряд пасажирів, найбільше нашого люду, є й жінки з дітьми на руках. Втаємничені кажуть, що вони найкращі до "бізнесу," бо ніхто й не додумається, що вони перевозять теж всяке цінне добро.

Стаю і я в свою чергу; стою на остатку. Нарешті іду і я. Показую папері, щоб начальство знало, хто і що: чужинець, чи Німець. Тих останніх майже не зачіпають, пускають просто до вагонів.

- Відчини валізки! — падає гостра команда поганюю німецькою мовою.

Боже ж Ти мій! Як все те відчинити? У мене все так солідно повязане шнурами. Адже я їду на другий кінець Німеччини, у Бремен, 1200 кілометрів звідсіля. Думав, що все те прийдеться відчиняти тільки до контролі консулярним урядовцям, а не тут дома на зимному вітрі й серед ночі. Але побачили, що це чужинець з трьома більшими клунками, тому й викладай їм перед очі своє добро . . .

Сціпенілими руками розмотую шнури в яркому світлі жовнярських ламп-рефлекторів. Не йде. Помагаю зубами, і це не дається. Тимчасом власть нервується, бо я останній: цілий поїзд жде на мене одного. "Добрі хлопці" в уніформі помог-

ли: розрізали ножем шнурки, і все розлетілося по кам'яній долівці “бангофу.” А там все рядочком було покладане, щоб багато помістилося мого добра, найбільше ж книжок та записників, ще з “Краю” вивезених. Під бомбами, поміж партизанами врятованих, нарешті в уніформі — зберіганих так пильно . . .

Перекинули все. Яким чином зложу я все те назад до купи? Чим повяжу? Як занесу у вагон?

— Чи це посмак нової демократії? — міркую.

І важко в душі “благословляю” щонайкращих її репрезентантів тут, на “краю світу,” поміж дикими горами. Вони конче хотіли відобрати три малі пачки цигарок, та не дав. Сховав до кишені. За такі “недозволені” тут речі велить окупаційний закон — у холодну. Безапеляційно і неодномінно, хоч на пару годин.

— Я дістав ці речі в таборі. Це мій легальний приділ,— кажу сердито.— В “паскарство” не бавлюсь, ще й до цього їду далеко . . .

— То кури це вдома, а поза табір цього брати не вільно! — чую гостру відповідь. Мабуть сам Соломон не дав би кращої.

Але від дальших немилих комплікацій боронить мене й рятує те, що їду в . . . Америку! Показую документ з консуляту, а там написано: тоді й тоді ставитись до перевірки, тощо. З другою валізкою така ж сама “операція”; добре, що шнурків вже не було. Майже до розпуки довів мене бій за третій клунок, обмотаний шнурами, як на смерть стародавній Єгиптянин.

— Це теж самі книжки, — кажу. - Везу їх до консуляту в цензуру.

І сам думаю: що не буде, все одно не дам їх тут, на холоді й вітрі, “цензурувати” тим людям з гумою в устах.

Вояки переглянулись між собою, а один каже: — Окей!

Радію як дитина і біжу до вагону.

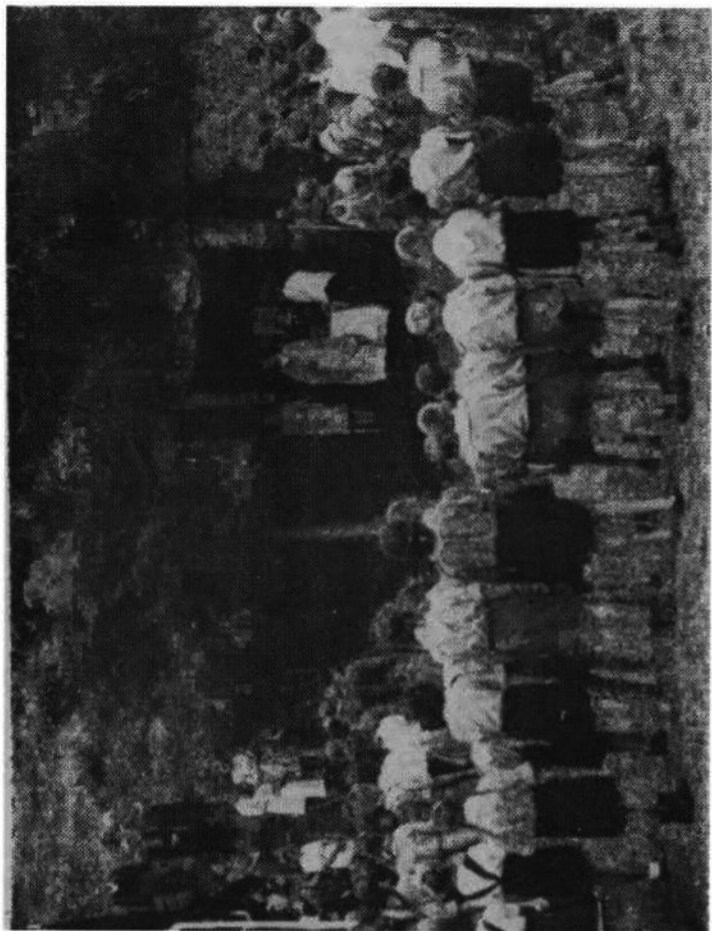
За хвилину рушає поїзд на північ; несе мене далеко, щораз даліше від цього місця моральної наруги. Я вже готовий в дорогу. Не то в далеку Америку, а й у самі африканські джунглі.

Добрі люди позбирали все моє розбите добро до купи. Мокрий, як по купелі, без сили й думки, сідаю на лавку. Руки трясуться; курю цигарку одну за одною. А поїзд несе мене й

мій “спацифікований” крам все ближче й ближче до вимріяних берегів Америки. Лише в ухах лящить жовнярське “окей.” Таке лячне, грізне, як ті шоломи на їхніх головах.

Таким останнім, поганим “окей” розлучився я з Європою, року Божого 1946, одного холодного осіннього ранку, у жовтні місяці.

Щоб воно ніколи й не снилось!

Пластуни слухають проповіді — в таборі Oberstdorf (Німеччина), 1946р.

Старі шляхи, нове горе

Їхав я океаном малим, мало комфортним кораблем, на 800 душ обчисленим. Його ймення було “Ірні Пайл,” у честь американського героя-кореспондента преси, що згинув був під час війни із Німцями, на американському воєнному кораблі. Тай, на щастя не було нас більше, а то доїхав би не в цю довго й гірко вижидану Америку, а багато вище від неї... Хоч знавці казали, що в часі останньої війни цей кораблик перевозив у своїх темних челюстях біля трьох тисяч війська. Навіть на покладі і коридорах спали бідні хлопці; між ними і не один наш брат з тої сторони океану. Щастя, що ми — цивілі, ще й паціфісти, тому їдемо куди краще.

На наше щастя за весь час їзди не було бурі, бо тоді було б горе нашому “Титанікові,” а нам, його щасливим пасажирам, судний день. Море було назагал спокійне, небо хмарами крите. Колись у такому люксусі возили хіба невільників в Америку, а тепер нам їхня честь припала. Та й за це ми Богові і добрим людям вдячні.

Обслуга жорабля, щось понад сто люда, ріжного виду і подобія, їде по великопанськи, в окремих кімнатах, а ми — як оселедці в бочці, 20–30 душ в одній салі, ліжка поверхові. Заздрісним оком споглядаємо на нашу обслугу, як заїдає смачні помаранчі, шоколяду, пахучі цигарки курить... Одну по одній, та ще й до половини. Кожний із нас, пасажирів, ще донедавна — одну таку цигарку ділив на двоє, троє, а й збирав за вояками, що по “американськи” їх курили. На ці теми по наших таборах склали такий жарт: Знаєш, я від нині курю по американськи! Загальне здивування... — Цілком просто, відповідає курець. Американський вояк курить одну половину, а я другу...

Ще одне сумне відкриття на кораблі, болюча несподіванка: корабельна обслуга говорить тільки по англійськи! А ти, хоч і письменний на всі краєві глаголи, стаєш відразу безрадний, як немовля покірний... Це вже вершок сорому для нас, кандидатів на Американців. Бере тебе лють на всіх професорів і граматиків світу. Тай на політиків трішки... Дурень еси від нині, брате. Знову починай від азбуки, хоч стільки літ учився всячини всілякої. Тут на океані, за одну ніч ти став такий маленький, у своїх і чужих очах. Гірке розчарування, одне з найбільших на морі і на новому континенті. Знане воно дуже добре нашим батькам і дідам, що перед нами десятки літ ти-

ми самими морськими шляхами в новий, кращий світ мандрували. З тою самою тривогою, жалем і смутком, що й ми сьогодні скитальники сплюндрованої і збечещеної лютим тираном — Землі Українській.

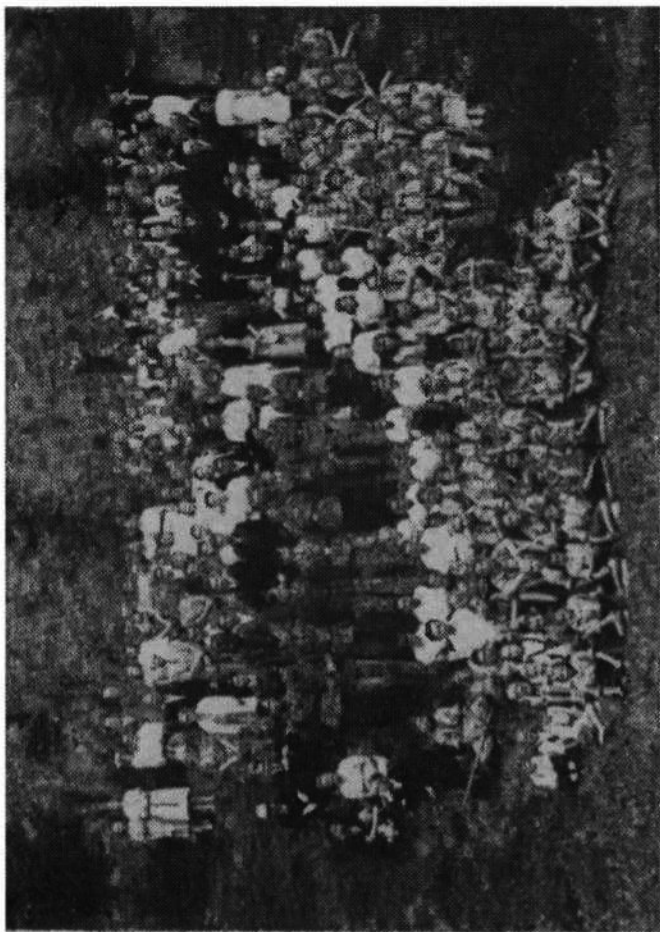
Старі шляхи, а нове горе! Те саме море стелиться перед нами, що й перед нашими батьками колись стелилося, як сюди їхали. Та наш біль у серці — стократно більший, а смуток наш не чорний, а кривавий! У́ дома (не має в нас дому!) спалена земля, збечещені святині, в червоний ясир твоїх рідних, твоїх любих погнали... А як прийдеш скитальнику в новий, у вольний край американський, не будеш мати ні до якого листа написати... Твій лист, вирок смерти для твоїх рідних недобитків у "старім" краю! Від нього впаде на твою хату, на твоїх рідних — тень Сибіру.

Хто винен?

Та вернімось на корабель, до нашої ріжношерстної обслуги, з якою годі тобі розмовитися. Цією дорогою просто із моря — телеграфую до моїх шановних і дорогих земляків по скитальчих таборах Німеччини та Австрії сущих: учіться англійської мови! Пильно її учіться. А головно учіться її днем і нічю ті вибранці з поміж вас, що від року або й більше маєте готові афідевіти до Америки і не знаєте, що з ними робити, бо консулят ще не приймає їх. Бо інші, мабуть важніші, від вас туди їдуть... Учіться англійської мови, а може скорше пустять вас. Як не до блаженної Америки між своїх рідних, то хоч під двері американського консуляту — у славнім городі німецькїм Минхені, Франкфурті чи іншїм Бремені... До більших і менших ріжної віри і роду консулярних достойників і достойничок. Таких все занятих і чогось завжди нервових.

Цю сумну істину про спасенну потребу англійської мови в житті християн ХХ.-го століття, ще й до того нашого брата-Українця з Європи, відкрив я щойно тут на кораблі. І гірко тепер каюсь та й покутую за своє лінївство окаянное. Навіть чорних добрягів боюся, і то в білий день. Бо вони, всі до одного, говорять по англійськи... А ти, хоч "білий" і Европеєць — ні. Боюсь, щоб не зачіпили де часом мене щирим словом десь на вулиці, в залізниці, трамваю, і взагалі в Америці, де буду жити щасливою і вольною людиною, справжнім образом і подобієм Божим! А не безвольним рабом, як було донедавна в Європі. Діпїсти --- це нова раса людей в Європі (від Д.П. — Дісплейсд Персонс," переміщені особи) без ніяких прав, свободи і надій, яких хіба вистрїляти, як писав недавно один милосердний журналіст в Америці. Забрати їх кудись з Європи або вистрїляти, — таку мудру і зовсім справедливу раду дає цей мудрий чоловік своїм глухим землякам.

Що більше, без знання англійської мови навіть малі діти, солодка потїха українських батьків, є тут для тебе чималою морокою, тягарем просто. Їхні батьки, колись щирі Українці і великі патріоти, основники і філяри ріжних національних товариств, організацій. Тепер їхня надія і щастя — по "свому" до тебе, Українця, "спікають." Учені і пророки кажуть, що так тут мусить бути! І кажуть, що прийде колись час, що буде ще гірше, як тепер є. Що прийде час, коли рідні батьки

Мешканці табору в Oberstdorf і пластуни-гості з Аугсбургу, — загальна знімка після полевої Служби Божої, в квітні, 1946 р.

своїх рідних дітей не зрозуміють... Подекуди вже й тепер їх не розуміють, цілком не пізнають.

В одному домі в Нью Йорку, побачив я цінний альбом з рідкими світлинами із боїв Українських Січових Стрільців із Москалями, безсмертні події слави нашої Української Галицької Армії. Альбом цей вирятував від загибелі один свідомий американський Українець, визначний наш інтелігент. Із рук сина, батько якого був колись вищим старшиною УГА. По смерті батька, ця наша рідка цінність-реліквія не представляла ніякої вартости для сина, що вже не знав по рідному, чи пак по батьківському ні слова... Як би не цей милосердний український Самарянин, то більш як сотня цінних знімок з історії великого народу помандрувала б — на смітник, або до печі.

Хто винен? Батько, земля йому пером, чи бідний син великого батька?

Ярмарок на кораблі

У Ле Гавр, великій французькій пристані над океаном— наша ріжношерстна корабельна обслуга оживає! Тут, і взагалі в кожній великій пристані, вони всі як у себе дома. На них ждуть там на долині, на суші всілякі Французи і Францужанки з відкритими раменами.. Хлопці гордо-пишно картон-два цигареток під паху і ще дещо, тай в місто, на лови. В елегантних краватках, жовтих черевиках, новісенських капелюхах, щоб гідно і солідно заімпонувати Європі та її обдертій, голодній Франції. — Стоїш високо на чердаку корабля і огортає тебе якийсь сором. За себе, за цілу Францію і її культуру. І взагалі за Європу, яку за кілька годин покинеш, може навіки.

Дивишся з чердака в долину — який там ярмарок твориться! Вино, коніак, оберемки грошей у жменях — так і ходять за вибранцями долі, нашими “Американцями” із корабля, білими, чорними і жовтими. А вони ні чи-чирк! Поважно і ділово ідуть далі крізь натовп Французів. Навіть не дивляться на хмари ріжного роду і віку босячні. На великих і малих “підприємців.” На дівчат з червоними, як буряк устами і фантазійними капелюшками на чепурних головках. Навіть нігті на ногах у них червоні, така тут висока ця французька культура... — Всю цю французьку “демократію” наші “мільонери” з корабля лишають усяким нижчим чинам із корабельної ієрархії: куховарчикам, замітачам і іншим меншим потентатам, корабельним плотичкам. А самі ідуть у місто, там груба риба возьме, а може і гарна...

А ті, що остали на кораблі, зачинають своє ремесло, корабельний “бизнес” із французьким пролетаріатом. Відкривають свій базар: округлі віконця в кухні, по магазинах і інших приземних районах нашого сталевого кольоса; грубими лінвами привязаного до стовпів на березі. Інші, милосердніші “купці” кидають обдертим Французам крізь віконця помаранчі, цукорки, білий хліб, тощо. Крик, рейвах — як кури, гуси й поросята до одної жмені вівса.

Обсервуєш все те згори на холодному вітрі, і так хочеться тобі, майбутньому “Американцеві,” всім тим Французятам показати свою “вищість” над ними і своє потенціяльне “багатство.” Що їдеш врешті до тієї вимріяної країни, гарної і щасливої, де праця дає радість і добробут. Де людина є людиною, а не мертвим предметом, за якого порізану і синяками

вкриту шкуру йдуть торги між великими і демократичними володарями того світу...

І, їй-Богу, не маєш чим тій босячці в Ле Гавр показати свого “щастя” і добра. Заїмпонувати, неначе в останній салют старій Європі, яку покидаєш нині, яка зробила тебе дідом, вже втретє за час недовгого твого життя. Яка прогнала на безмежну муку і скитання сотні тисяч твого народу. Зі шпихліра — цвинтарище зробила.

Тих кілька пачок папіросок, віддавна ускладаних на чорну годину, ніяк не можеш ще позбутися. Кажуть, що аж на повному морі будуть продавати нам ті цінні речі. Щоби по дорозі, по ріжних пристанях Європи не робити якихось морських інтересів. Як, напр., ті з корабельної обслуги. Ти ще до них не доріс, брате скитальнику. Ти ще в Європі, в якій судилось і писано тобі бути дідом.

Під новою командою

З демократичних скитальчих таборів УНРРА (про яких буде тепла згадка на іншому місці) дістався я, тричі щасливий тут на кораблі, під нову команду. Під команду корабельної обслуги. Гірка вона була та й декому з пасажирів дуже недемократична. Однак для мене, що перейшов різні муштри, все те не було страшне і прикре. Не згадуючи про часи і режим Гітлера, це окрема кривава глава, не зєязана з тематикою цих моїх рядків.

Увесь час їзди океаном (8 днів і ночей), наша весела корабельна обслуга давала нам відчуття на кожному кроці, що ідемо з обдертої Європи. Головно ж як рознісся голос корабельних дзвінків, що тричі денно скликували нас, пасажирів, цього “комфортного” корабля, на їду. Довгими рядами уставлялися всі пасажирки попід стіни коридорів і ждали “покірно,” по вочьки, своєї черги. По дорозі до своєї високої мети, діставав кожний з нас, від першого з черги корабельного “достойника” — велику, чотирикутну миску-бляху. Таку універсальну, що все кухонне добро на ній змістилося. Кожна “марципана” мала свою витиснену форму в тій великій мисці-блясі. Кидані й колисані на всі боки кораблем, мов у пропасниці, підходив кожний з нас, європейських голодоморів до наших кухарів-хлібодавців. По дорозі брав ложку, ніж і вилку. Так озброєний, ставав до “апелю,” біля баняків, ринок і кітлів. Молоді жінки і діти мали першенство.

Кухарів було багацько, а всі рядочком побіч себе, з відповідними інструментами праці. А кожний з іншим добром. Навіть білий хліб виділювали, по три куски на душу. Деякі ненажери ішли вдруге, а то і втретє у свою чергу, за їдою. Переодягалися сердеги, щоб “пани” біля горшків їх не пізнали . . .

Кухарі, виконуючи свої високі кулінарні функції, приспівували собі при цьому — веселі танга, фокстроти, деколи свистали, підтупцювали, тощо. Все те для приємности своїх клієнтів. До помочі ще й радіо пускали, часом на зміну ішов патефон, далі різні національні пісні і твори різних негерських племен. Такого ми наслухались доволі, бо уся прислуга була з Негрів.

Як би я був генералом . . .

Вся та кухонно-симфонічна процедура зправила йшла скоро темпом. Якжеж котрий недотепа надто церемонився, почувався слабо, чи крутилося все довкола нього, а він з цілим кораблем, — тоді такому мародерові було горе! Призначена для нього порція летіла йому просто під ноги, чи на землю, евентуально на рукав, чи на іншу частину гардероби.— На мою скромну думку, це мало неначе якесь символічне значення, вся та кухонна муштра з нами. А саме як їдеш, врешті, в оту виблагану і виплакану Америку, так вже тут на кораблі слід тобі учитися темпа тієї великої країни. Інакше пропадеш, як пес на базарі.

Як котрий недотепа хоч на секунду зломив цей американський ритм праці, і дещо з Божих і американських дарів полетіло на підлогу, тоді вся куховарська братія: біла, чорна, жовта і ін., аж заходилася від сміху. Цього вони і ждали.

Менш вишколені, чи там більш делікатні, вражливі натури зломіж нас не могли ніяк до цього привикнути, ще й на американським кораблі. Особливо американські громадяни, в Америці: колись роджені. Ми, звичайні смертельники, сиділи тихо, дякували і Богові, консулеві, і різним американським організаціям, і всім, всім Американцям в Європі; на кораблі, — що їдемо... “Справжні” наші Американці, що їхали з Варшави, Кракова і інших міст Польщі,—обурювалися на “американські” порядки на цьому кораблі, критикували демократію (крім своєї з перед 1939 року!). Грозили скаргами і всілякими артикулами в американській пресі і т. п. “пацифікаціями.” — Чи писав хто куди яку скаргу, або “артикул,” не знаю.

Як би я мав владу і силу хоч одного генерала в Америці, я всіх цих добрих різнокольорових хлопців з корабля, яким сюди їхав — післав би без ризику і страху до наших скитальчих таборів в Європі. А кожного з тих сердегів з гарними, чорними кучерями й біленькими як сніг зубами—зробив би “босом,” наставником одного скитальчого табору-кемпи. Під командою й опікою його були б усі магазини, кухні, робітні, канцелярії і школи... А по сірих бараках: сотки наших селян, робітників, міщан, професорів, інженерів, лікарів, артистів, письменників і поетів. На мою думку — всі мої веселі хлопці-хлібодавці із корабля обходилась би з тими людьми мабуть краще, як всякі інші учені і письменні голови (і півголовки) різних євро-

Гуцульські різьби — із виставки українського народного мистецтва
в Oberstdorf, 1946 р.

пейських народностей, убрані в гарні, елегантні уніформи пре-гарної УНРРА. Напевно ті щирі хлопці з корабля не робили б ніякої кривди нашим людям, їхнім немовлятам та сивим старцям. І не розкрадали б і того мінімум кальорій, признаних гуманною Америкою людям по таборах.

Після 16-тимісячного побуту по різних наших скитальчих кемпах-бараках у Німеччині, все те, що я бачив, пережив на цьому кораблі, в часі моєї їзди до Америки, вся та оригінальна поведінка корабельної обслуги із нами, пасажирами, була для мене навіть приємна. При цьому викликувала чимало рефлексій і порівнянь — із нашим минулим та сучасним.

Не так пани, як ті підпанки

Тай до чого ж людина не привикне! В першу чергу ми, Українці. Наша історична доля дала нам і нашим предкам, доброї муштри... Наша нинішня ситуація в краю і в Західній Європі така, як тої чайки-небоги, про яку співав сумно великий гетьман. І свої і чужі глумляться над нами, юшку-помії ллють на голову; кормлять нас ними, ще й поскаржитися нам не вільно. Критика, це елементарне право вільної людини — однаково в ССРСР, як і для Українців в демократичних таборах, в Німеччині, — гостро заборонена. Тамошні білі невольники, часто в уніформах УНРРА, з такими тангами і викрутасами подають тобі цю миску горохівки — яку сьорбаєш двічі, тричі в тижні, — що вона стає тобі розпаленим оловом в середині; кишки тобі крутить...

Цілі томи списати можна б про тих унівських наших до бродіїв, спеціально про нижчі їх ранги і чини. Часом і наш брат до них доскочить — тоді ще краще іде “урядування” і життя в таборі. Це тоді як контролю магазинів, таборова адміністрація й поліція — піде в руки несовісних одиниць з “липкими руками.” Та лишім цей боляк на боці, стидно свої бруди-лахи на публичному місці прати. Ще й до того в Америці. Ми знаємо їх, і не скоро та не легко забудемо! — Дотепно, а як вимовно читають наші скитальники в Європі те гарне мнотонадійне слово: УНРРА! У багатьох таборах це читають: Уряд Несправедливого Розділювання Решток Американських...

Дуже сумне було б, сіре і нужденне таборове життя — скитальця в Європі без рідної богослужби, без свого священника.

В часі ріжних гострих акцій, контролі, забирання до дому і вивоження—він іде все у перший вогонь: їнтервеніює, просить, протестує, або часто і свої груди, (а в руках хрест) наставляє на демократичні кріси і автомати.

Направду, єдиною оазою для бідної, цькованої своїми і чужими, душі скитальця є: його віра, Бог, своя рідна таборова каплиця, чи церква. А деякі з них такі прекрасні! Там людина себе віднаходить, стає знов образом і подобієм Бога.

Негр — приятель Українців

В одному українському таборі, де я раніше якийсь час проживав, вищим урядовцем УНРРА був Негр, високо освічена людина, соціолог. Наші жінки й дівчата, а найбільше малі діти спершу дуже його боялися. Хрестилися, як уперше його побачили...

В короткому часі він став нашим великим приятелем, а то й захисником. Провадив відділ суспільної опіки в цілій нашій окрузі, до якої належало кілька великих ріжнонаціональних таборів. Найбільше однак любив нас, Українців; приїжджав на наші концерти, вистави. Інші Європейці не показувалися. Дітям все привозив цукорки. Подбав про українські книжки і часописи з Америки та Лондону, навіть про церковні речі та про молитовники не забув.

Де, і як міг боронив нас. Та “білим” панам, унівціям, він не сподобався; особливо Французам. За багато дивився їм у руки... Часто — українські книжки і часописи, що приходили для нас на його адресу — пропадали, як він тиждень-два не був дома, як кудись виїхав.. Таких Французів (часто комуністів — тоді було усім нам круто!), Москалів, Лотишів, а то й Поляків по різних УНРРА-х було там багацько. А Негр був один. Наш щирий опіжун і добрий приятель. Його не забуду.

* * *

Стою на палубі корабля та й передумую все недавнє минуле, пережите. Усе те, що бачив і чув, що на своїй шкурі перетерпів. Яка ж вона тверда, ця наша українська шкура! Бють, і синяків не видно. Крають, ріжуть, і знову заростає.

Ділюся тими думками із молодим, інтелігентним Українцем, що разом зі мною ділить морську долю й недолю. Він теж пережив чимало, тому й однакові думки налягають нас роєм... Абсольвент ветеринарії у Львові. Він — єдиний свідок моїх рефлексій — неначе сповідник душі і зболілого серця...*).

Вчорашні палії світу — сидять дома. Знову розбудовують свій промисл. Орють, сіють, радіють Божим світом і життям. Усі чотири великі аліанти наввипередки їм служать радою і фінансами, навіть кормлять, як Американці свою зону Німеччини. Сто тисяч партійцям прощено недавно вину і кару. Вони вертаються до своїх домів, до жінок і дітей. Вони вже “невинні” і чисті.

---

*) Д-р П. Глаткий, тепер у Шікаго.

І приходять тобі зловна думка: чи не краще бути сьогодні вчорашнім нелюдом і палієм світу, як сином доброго і щирого народу? Сини, діти й немовлята єхидного і ненаситного народу — знову добре вдягнені, в теплих хатах, ситі. А діти твого народу — їхніми батьками вирвані зі своєї землі — попід їхні плоти ходять, жалісним оком споглядають на німецькі вілли і “гавзи,” як там в середині “гут” і “шейн”. Вчорашні смертельні вороги світу — тепер смиренні, невинні ягнятка стали. Вчорашні переможці — тепер наввипередки до них залицяються, ніби шукають у них ласки...

А ти, син гордого народу — зненавиджений на чужині катований і безчещений на своїй землі. Нема в тебе хати, немає більше рідні — їдеш у далеку країну. Безмірно, жакливо далеко від своїх дорогих руїн...

Велике діло в малому таборі

Коли вже мова про цього доброго Негра, приятеля Українців в одній скитальчій окрузі УНРРА, слід записати для історії, на conto — що так виражусь — “українсько-негерських відносин” (чи не екзотична тема?) — одне гарне діло. При визначній матеріальній, а ще більше моральній допомозі цього старшини УНРРА, високо-гуманного Негра, dokonано це діло в одному малому таборі, в якому я жив майже десять місяців. Відтак його зліквідовано, а людей перевезено до великого табору, на другому кінці Альп, до славного Міттенвальду.

Цим великим ділом в нашому малому таборі, була гарно влаштована виставка українського народнього мистецтва. Влаштовано її під гаслом: “не скує душі живої, ні слова живого” — ні гірке скитання на чужині, ані непевність завтра.— Навіть малий гурт засланців, у найбільш глухому кутикові Альп, живе й пульсує творчим життям. Творить нове, а захищає старе, предвіцьке.

Вони всі свідомі того, що нарід без традиції, це організм без крові; тим більше в розсіянні, поза рідними оселями, гніздами. Вони, частенько голодні й холодні, за всяку ціну зберігають по своїх безнадійно сумних таборах, бараках — наше славне минуле, в народньому побуті, мистецтві, релігійній традиції, в народніх віруваннях і звичаях — закліате.

Малесенький табір українських вигнанців, що числив тільки 300 душ, в місцевості Оберстдорф (південне Альгой), весною 1946 року відкрив у своїх “саях” виставку нашого народнього мистецтва, — при допомозі цього незнаного нам ближче — доброго Негра. Крім цього, багато із нас відмовляло собі цигарок, консерв і всякого унівського добра, щоб платити Німцям за деякі видатки. Головно фотографів, що робив знимки із цієї вистави. Німці, всі вони — так ласі на американське добро!! Мужчини, а ще більше жінки, Німкїні...

Вистава тривала два тижні, свої й чужі мали змогу переконатись, що цитовані слова Шевченка однаково сильні на рідних землях, як і на чужині. Навіть у трагічній добі, як тепер є наша.

У великій салі табору зібрано і показано багато цінного для серця кожного Українця. Показується, що таки дешо⁰ врятовано від загибелі. Старі ікони, хрести, військові відзначен-

ня, дипломи, українські гроші, українські поштові значки, далі альбоми, касети, світлини.

Жива історія страдального народу, живого навіть на чужині, по такій руйні!

Старинні взори українських вишивок — полтавські, київські, подільські, гуцульські . . . Ще з дому, ще з діда-прадіда воно! . . . Дивишся, і очам не віриш: звідки це все тут узялося? Як це все збереглося тут? Ходиш по салі — і чуєш подих рідних піль, нив, зворів Бескиду, шум Черемоша; бачиш вершки Говерлі, а далі — степ, і Дніпро, і кручі . . .

І подивляєш, перш за все тих, що це все не кинули на погону ворогові, молохові війни. Що мали тоді час, коли все горіло—думати про такі речі! Тоді, як дими вкривали горизонти, як дрижала земля, як горіли, валилися рідні міста, села . . . І дякуєш мовчки тим безіменним героям рідної старовини й мистецтва—за ті рушники квітчасті по столах, за ті янгольсько-ніжні вишиваночки, фантазійні блюзки, корсети, чудові обруси, стирочки, хустинки, крайки — розкинені по габльотках, столах і стільцях. За ті пишні обруси на фотелях, канапах німецьких. На стінах картини наших мистців, репродукції церков і пам'яток старого Києва, з яких нині і сліду немає! Легкі акварелі несуть твою зболілу душу в твій рідний, тихий рай . . . Світе тихий, краю милий — хочеться тобі, глядачеві, співати, молитися у цій Святой Святих українського духа, на чужій землі.

Ось там у куточку козацький мосяжний хрест з 17 віку. Мабуть іще з тої святої козацької міді, з якої на Січі старі гаківниці й самопали— перед дикою ордою рідну землю, Україну, захищали . . . Дав його на виставу, оцю родинну свою реліквію, кубанський козак із цього ж табору, на силу взятий, вирваний із рідного краю, на каторжні роботи в гітлерівську фабрику зброї. Це єдине, що взяв зі собою, заховане, оцей святий хрест!.. Це пам'ятка, від його прадіда, з того часу, як Катерина Січ руйнувала, і його прадіда ген аж за Кубань загнала. Якийже вимовний символ хрестної муки народу — оцей величкий козацький хрест на виставі!

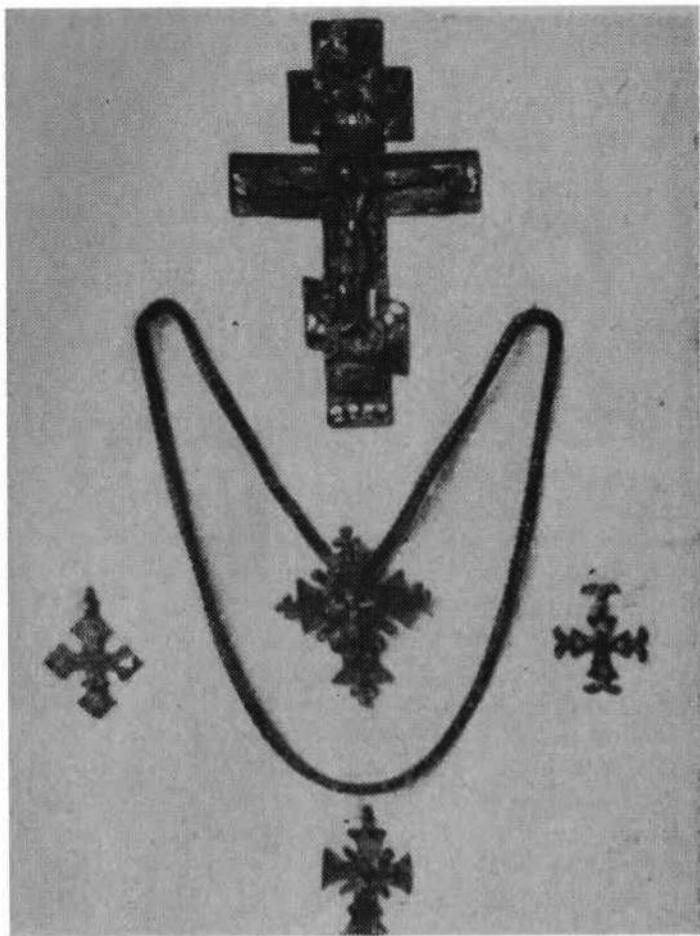
В окремому, “козацькому” куточку — оригінальна козацька люлька із 1600-го року.

Враження чужинців, як видно було — із Пропамятної Книги на Виставі, було велике.

“На малому просторі найбільша вистава мистецтва!”—

“Я подивляю багатство красок і форм українського мистецтва.” — “Це подиву гідне, з якою любовю в даних обставинах уладжено все те!” - - “Нехай українські стремління до самостійності якнайшвидше увінчаються успіхом!”—“Стиль і смак України! Яке все те прекрасне!” — “Нас дуже тішило, що ми мали змогу побачити цю високо-культурну виставку, лишнього українського мистецтва. Треба дати всім пізнати високий рівень цієї культури!” — ось кілька чужинецьких голосів, м. ін. відомих німецьких мистців.

Козацький хрест із 17-го віку і інші реліквії, поміщені на виставці українського народнього мистецтва в таборі Oberstdorf, весною, 1946 р.

Дешо про християнську Австрію

Наш ковчег набрав у свої челюсті — в Ле Гавр значне число Французів, Мадярів, Жидів та Австрійців. Щось 260 душ. Мало інтересний елемент; крім т. зв. Австрійців. Ті люди в розмові такі якісь горді і самопевні. На кожному кроці підчеркують те своє австрійство... Що вони з тим народом, який видав Гітлера, нічого не мають спільного... І що з німецьким народом, навіть на майбутнє, також не хочуть мати нічого спільного. Абсолютно ні. І крапка.

Хоч сам Гітлер, як відомо, був Австрієць; їхній брат з крові і кости... Ті молоді Австрійці — в розмові зі мною — руками й ногами його відпекуються. Річ ясна: тепер, по всьому, що він їм і всьому світові наробив “доброго”...

Я маю поважні сумніви, чи й вони 4-5 років тому—самі не належали до його “Гітлерюгенд”... Усі знаємо, як воно було. Ще свіжо памятаємо, як у Відні, перед “аншлюсом” ревіла сто-тисячна юрба Австрійців—своє ерихонське осанна: “зіг гайль”! (Слава! Будь благословенний!). Тричі, як перед самим Богом. Це австрійське “осанна” ішло етером на всю Європу, затроюючи її гітлерським чадом. Або, як багато-тисячні маси — теж у Відні— скандували перед Генляйном своє нове германське “вірую”: один народ — одна держава — один фірер! — Нині, всі вони правовірні Австрійці... Жертви німецького нацизму.

Мало що не посадять їх за одним столом — на конференціях у Парижі, Лондоні, чи іншому Нью Йорку. Як переможну націю, нового союзника, аліянта.

Відоме відношення нинішньої Австрії та її народу до українських вигнанців у теперішній Австрії. Оці безнастанні нарікання, юдині скарги, гидкі денунціяції на міжнародньому форумі. Навіть з парламентарних трибун у Відні. У тому колишньому ц. к. Відні, що цілих 150 років жив і ріс з української Галичини. А взаміну давав їй коршми, кнайпи; гуральні та пивоварні. Ще й фінансів, податкових (скарбових) урядів, жандармів та ексекторів... Ні добрих доріг, ні порядних мостів, ні більшого промислу у нас не було. Всі гроші ішли на Відень, його палати, замки, бурги і гофи. На австрійсько-німецький народ.

Сьогодні, у таку лиху нашу годину, так платить нам Відень... За галицьку нафту, за мясо і сало, за хліб і дрова. І робить це навіть **без натиску** советських чинників тамже. Про-

сто з австрійського патріотизму. Дасть Бог, пригадаємо ми цій нації її гостинність.

Головно ж ті наші з таборів у Форальбергу, у Фельдкірхен, Ляндеку... Робітники, селяни і інтелігенти — — з гітлерівських фабрик зброї в нинішній Австрії, вирвані насилу з рідного краю Гітлером-Австрійцем.

Це сьогодні т. зв. християнська Австрія, із 1946-го року, з католицьким прем'єром на чолі... На глум і сором цій величній назві. Вона ж зобов'язує, бодай до... християнства. Елементарного.

У щасливу годину породила їх мати . . .

Ядром транспорту були і лишилися — наші сусіди: з Варшави, Кракова, Тарнова і інших Катовиць. Вони, так би мовити — надавали тон цілій нашій “шифі.” Тому й займемося ними тут ближче. Це ж наші колишні сусіди; стільки літ під одним дахом ми жили і множилися... Правда, часом побралися за чуби, деколи аж до крові. Всіляко воно буває між сусідами...

Іде їх округло 600 осіб. Зі самої їхньої Гдині виїхали. Із тої, солідно знищеної Німцями, а ще більше Советами, Гдині.

Іде тих 600 польських обивателів із тої Гдині за море: утікає зі своєї “вільної” і незалежної” держави... Аж вітер свище за ними. Як би не те, що народилися вони всі в Америці, то ніяка сила не спасла б їх від їхньої “мацежи,” не відвязала б від нової і демократичної Польщі... Тієї майбутньої 17-ої советської республіки. Це є перша група тих щасливців, що в тричі блаженну годину в Америці породила їх мати... А не десь під Краковом, чи якоюсь іншою Варшавою... За тою групою біло-червоних “Американців,” поїдуть чергові групи; є їх там усіх щось 25 тисяч - - тих вибранців долі. А всі мало в море не поскачуть, так добре їм там, у новій Річипосполитій Польській -- від Одри і Нісси по Сян і Буг широкий...

Переважає в транспорті мужеська молодь. З цього приводу різні здогади, політичні комбінації. Всілякі “моцарство-ві” перспективи і пляни снують... Не тратьте, куме, сили і їдьте до Америки! Може вас дечого доброго навчить вона, ця справедлива держава. Перш усього: почуття права. — Були між ними і такі, що дома залишили жінок і дітей, або мужів, їх пізніше заберуть.

Справді, оригінальне і цікаве товариство, що з ним маю честь їхати. Я, гайдамака... Часами здавалося, що я десь в Кракові, чи Ряшеві опинився... Так усе тут жило і дихало своїм краєвим побутом. Ця атмосфера їхнього, сімома печатками запечатаного краю — якоюсь гнітючою, невловимою тінню тягнулася за тими людьми далеко і довго по морю. Як слухаєш оповідання про тамошні відносини, неначе забуваєш деколи про тую безмірну кривду, яку вони нам стільки літ безкарно творили. Всі Домбя, Берези, паціфікації і т. п. благодаті. Воїстину, справедливий є Господь!

Морська недуга

Врешті, після 24-годинного постою у французькій пристані Ле Гавр, де як згадав раніше, сіло на корабель 260 свіжих різної національності пасажирів, випливаемо на повне море; на великий океан, на зрадливий Атлантик. Прощаємо береги Європи. Із якимось тихим смутком покидаємо наш старий континент, на якому мало хто з нас, від дня щасливого народження свого — був справді щасливий, безпечний. Чи повернемося коли на цей вулкан? І коли?

Одна доба постою нашого корабля в тій пристані коштує тисячу доларів. Добрий інтерес дає море.

Коли ж у наші вольні пристані над нашим Чорним Морем закинуть якорі кораблі інших вольних народів? Чи діждемося того?

Після кількох годин плавби “справжнім” морем, пізнали ми всі на своїй шкурі, що це океан і плавба ним. Він такий нервозний, такий якийсь сердито-химерний... Крутить нами, жбурляє глибоко в долину, то знову вгору високо підносить. Кидає, термосить, на всі боки, колише, трясє. Ця хаотично-ритмічна гойданка в усіх напрямках вісім днів і вісім ночей — це плавба до Америки, мій друже далекий! Корабель стає тобі гюрмою, лютим ворогом. місця собі не знаходиш, все ходором тобі ходить. Стаєш як колода тупий і бездушний, як паниця із ніг валишся. І це завдаток на морську недугу, мій приятелю.

Тобі не в голові ні помаранчі, ні інші ласощі, що літами ти їх не бачив в Європі. Хіба на образах, по книжках, лексиконах... Просто— не годен кроку зробити, навіть піти на сніданок, і взяти дві штуки тих райських плодів, щоб звогчити свої уста... Інакше ці твої “боси” в кухні, не дадуть тобі їх. Хочеш їх — то вставай і йди в довгу чергу попід стіни. Ніякого буфету, крамниці тут, на цьому нашому велетні немає. Звичайнісінька буда, як за часів праотця Ноя, хіба що з боків залізом жована. Стаєш лютий на цілий світ. Кілька днів живемо самою водою. Не годен встати, хоч одну помаранчу за сніданком узяти. А яка страшна скрізь духота, — душишся...

Така їзда українського скитальця до Америки, у грудні року Божого 1946. Однак і вона — нехай буде благословенна! Ти ждав на неї так довго, довго. Вона увижалася тобі у твоїх снах. Про морську недугу ти мріяв...

Уявляю собі, яка гірка буде дорога морем — для тих соток і тисяч наших щасливців, що їх колись прийме на своє розпалене, жарке лоно — якийсь там Парагвай, чи інша Венесуеля... Ці бідолахи там по таборах ще від минулого літа студіюють карти тих блаженних країн: який там клімат, які води, які гори і бори... Сердеги не здають собі справи з тієї “дрібнички,” якій на імя: транспорт морем. Їхня плавба мабуть безмірно тяжча буде, ніж моя нинішня... Я ж “недалеко” їду; ще й до того американською “шифою.” Що Америка — а що якийсь там Уругвай...

* * *

Хто винен цьому, що ти тут караєшся? Що покинув рідні береги і їдеш у незнану, чужу для тебе країну?

Хто винен, що там, на чужій і ворожій німецькій землі стільки твоїх рідних — тисячі разів гірші муки і болі переносять, ніж ти нині осьтут — вже другий рік? В нужденних норах живучи. О, як радо вони всі до одного замінялися б сьогодні із тобою, що ось так невивітно і “гірко” їдеш до країни волі і добра? Скінчиться їхня мука. Навіть у копальні вугілля, — співали б ці люди: Осанна!

Хто винен — а кого карають? Розпинають?

Катів — чи їхні жертви? Паліїв світу, чи зруйнованих, з торбами у світ прогнаних господарів відвічних — своєї багатой, пречудної землі?..

Хто винен? — питаю вітру—сонця—хмар—бездонних вод океану — Бога самого . . .

* * *

Клекотіло море. Немов у великому горшку вода кипіла. Хвилі, мов скажені собаки, лава за лавою жерли, кусали залізо. То підлещувалися, солоними, довгими язиками лизали боки свого ворога, корабля. Деякі із тих язиків сягають нам під ноги. А за кожним разом лишаять за собою клуби, пасма жовтої, брудної піни. Мов відрубаний хвіст якоїсь морської потвори. За хвилину-дві забирав їх вітер і кидав далеко в море.

Нове вино в старих міхах

Читачеві інтересне буде питання: яке ставлення нинішних Поляків до нас? Тих, що зі мною їдуть, тих утікачів із “фронту боротьби”?... Чи вони такі, як раніше були? Чи може змінилися на краще; перестали в нас бачити своїх зоологічних ворогів? На підставі моїх обсервацій, частих розмов з ними, моя відповідь буде: **ні**. На-жаль, вони не змінилися! За тих останніх для них і для нас кривавих сім років. Знову нічого не навчила їх історія.

Далі показують свою панськувату вищість над нами. Пиху, а то й ненависть. Деякі більш “заслужені” із них сидять на добрих і теплих посадах, як урядовці УНРРА, навіть по наших чисто українських таборах. При цьому все солідарні, рука в руку з Москалями, старими і новими емігрантами.

Деякі з них — вину своєї пропраної, в осєні 1939 р. звалюють на... Українців. Мовляв, ми іззаду їх били. Хто кого? Хоч доля кинула ними може ще гірше, як нами (голий розбою не боїться!), — з великого в ніщо їх звела.

Під деяким оглядом ще гірші, зідливіші є ті свіжі, що з “демократичної” Польщі, що зі мною їдуть... Хоч є й виїнятки між ними; розумні, справедливі голови. Та виїнятки були все, до 1939 року, однак їх ніхто тоді не слухав.

Крім старих, відомих нам епітетів на нас, в роді: мордерца, бандита і ін., прибуло тепер нове, свіже слово, — бандеровец.

Оте психічне наставлення нинішних Поляків до нас—має своє добре замасковане і могутне джерело. Це Москва. Звідтіля це “вино,” а радше — жовч, імпортовані до Польщі; для певних і ясних нам цілей. Щоб відвернути їхню увагу від головного ворога на Сході, Москаля. Звідси:лови злодія! Бий Українця! В нинішній Польщі іде гостра зовнішня акція на два боки: проти німецького й українського сусіда, якого рештки лишилися іще над Сяном і в західних Карпатах, на Лемківщині.

Консеквенції і білянс цієї антиукраїнської кампанії в межах нинішньої Польщі — жахливі. Ось вам факти:

На кораблі попала мені в руки книжка одного молодого Поляка поворотця, що сидів кілька літ в німецькому карному таборі. Друкована в Тарнові б. Кракова, 1946 р. Трете видання в одному році. Видно подобалася всім, смакувала. Герой тієї книжки-споминів описує свої переживання і муки в різних

німецьких концентраційних таборах. А що вийшов із цього пекла живий і здоровий, тому має тепер силу писати. Цей недобитий Німцями мученик--- посвятив у своїй “трилогії” де-що місця і нам, Українцям. Зовсім свідомо і доцільно.

Цей тип з Тарнова розріжняє скрізь і підкреслює, що є два роди Українців: з центральної України; це добрі і “пожондні,” і ті із Західньої України, ганебні слуги Бандери. Вже не пише “Малопольска Вєходня,” бо за це одне слово поїхав би ще далі, ніж Гітлер його возив... І напевно не повернув би звідтам знову цілий і здоровий. Хіба, що на своїх став би так писати, як тепер на нас пише.

Укритий Нікодим

Сіро-монотонно, тупо минає день за днем на морі. Усі такі однакові, як у тюрмі. Чуже, байдуже, а то й вороже довкілля ще більше псує тобі настрої. А він і без того не найкращий...

Думка думку ловить, як шруба позаду корабля, сіру воду. Прийшло на тебе якесь розгублення духовости, якесь роздвоєння душі по середині океану.—Разом зі зміною часу на твоєму годиннику на новий курс, здаєш собі врешті справу з того, що дійсно—**новий курс життя** перед тобою. Що гряде нова глава твого життя...

Яко вона буде? І огортає тебе дивний страх перед невідомим.

Ще одне тебе непокоїть, просто не дає спати. Що ж би, як не “політика”? Без неї в Європі годі жити. А ти ще Європеець, хоча вже тут, на кораблі, солідно тебе муштрують, рештки окаянного європейства виганяють із тебе... А саме не сходить тобі з голови грішна думка: чи не має в цьому великому нашому транспорті людей з Польщі — якого укритого Українця? А якщо і є якийсь наш брат, то він тут серед того біло-червоного братства так добре і солідно зарився і зашився, що важко буде його відшифрувати.

Іду на лови, шукати рідного брата. Уважно приглядаюся усяким “підозрілим” фізіономіям, наслухую. Може зловлю де в яким закамарку яке притишене рідне слово... Врешті — пошастило: знайшов земляка!

Такого несміливого, з добрими ясними очима. Заляканого, непевного — мов той Нікодим, що то зі страху перед Жидами, заходив до Христа ніччю.. Здоровий, рослий як дубчак — в грубій, льняній сорочці. Ця льняна сорочка його вилала, зрадила.

Напевно буде Лемко. Бідна дитина ранених Карпат.. Не втечеш мені, земляче мій! Довго шукав я тебе тут. Тай я не помилився: Лемко!

Якось вишукав відповідну пору — як нікого біля нас не було — і накриваю “зłodія.” Вітаю його по українськи, дивлюсь йому уважно в очі.

Відповідає по польськи. Та бачу, що йому це не іде гладко. Успокоїв хлопчину, щоб не боявся, я ж свій чоловік. Подав я свою професію. Помогло! Признався, як на “сповіді” що він Лемко. В Америці живе його “няньо” (батько), туди він їде. До свого няня, біля Пітсбургу...

Пригода Лемка

Отак серед негоди, коли подорожні сиділи дома у своїх “хатах,” почалася наша довга, цікава розмова. Щира, як брат до брата. Він, той наш Лемко, є зпід Горлиць. Оповідляє загально відомі усім події про акцію і бої УПА в Карпатах. Як би не УПА, то вже давно були б усіх Лемків вивезли на Схід. А так наші не дають. Ще тепер бої не вгавають. Свіжо, два тижні тому, як ішов стежками до Горлиць, бачив по дорозі вогні. А горах ішли бої. Це УПА з польсько-большевицькою міліцією зводила криваві порохунки. Тут на порядку деннім така “война,” каже.

По дорозі, як ішов до Горлиць, бачив свіжо висаджені мости. Що Поляки поставлять новий, вже його нема.

Розбалакався наш Лемко. — “Як я ішов до Горлиць, тому два тижні буде, то шиткі письма і папери, що я є гамерикан і тамтуди їду—енші люди і еншими дорогами до колеї несли... Бо як би ня так тії міліціонери, як ся часто за польських бандитів перекидають, — їмили були,—то тото шитко були би забрали і подерли... Тому, що я Гамерикан з роду. Они люблять тото їсти, що дає їм Америка — без тоту УНРРУ, але самих Американ тай цілої Гамерики, не люблять. То капіталісти, а вони демократи. Тому—де можуть, там крадуть і убивають . . .”

З отих усіх високополітичних причин їхав він до тої Гамерики, до залізничного двірця у Дуклі — зі сокирою в руках, в старім, подертім шматтю-убранню і т. д. Нові речі повезли, чи понесли, інші люди тай іншими дорогами, стежками. А він, наш “Гамерикан” — ішов про людське око як хлоп до лїсу рубати дрова.—Ще мав “дещо мороки “гдеси” під Краковом, бо не знав гладко говорити по “пільськи.” Думали, що то який український партизан їде на Варшаву. Але як польські міліціонери, чи там інша власть—побачили і почули, що він їде до пана американського амбасадора у Варшаві, то відчепилися його.

Дуже просив мене, щоб “тото шитко” нікому не говорити, ані не писати.

Не журися, Петре! Тут, в Америці, всі ті правдиві “Гамериканці,” що то там високо, ген під хмарами мають свої “хижі”

— прекрасно “тото шитко” видять і знають. Ці пани від політики, брате. Ще більше того знають, як ми оба на купу. І тільки на вус тото “шитко,” і ще “дещо,” собі мотають... Аякже, Петре!*)

---

*) Тепер, у десятиріччя нашої зустрічі на Атлантійському Океані — даючи ці рядки до друку — хотів би я знати, де ти, Петре зпід Горлиць — проживаєш? Може ми оба й близько себе тепер, бо ти їхав тоді у Пітсбуржчину. Я теж від ряду літ у Пітсбуржчині також.

Чи ти став свідомим Українцем, чи прибув еси може до своїх незрячих братів, що далі уперто не признаються до одності з великим українським народом? Цікаво, чи поза «карою» новим «гавзом» та «зеленими» в банку — пам'ятаєш про свій наряд та його визволення з ярма? Чи дав ти хоч одного долара у рік «національного датку» — якщо ти приїхав у свідому, українську громаду, поміж нас, у Пітсбуржчину? Ех, як би хотілось досягти тебе, братіку — оцим друкованим словом. Зраділи б ми обидва.

Перші жертви

Якось за обідом я зайшов в довшу розмову із польським священиком, що також їде разом із нами. Ще малим хлопцем покинув Америку і виїхав до краю. Тепер радий, що вирятувався з рідного пекла. За Німців було зле, дуже зле — каже, але тепер є ще гірше. Найбільша атака піде, річ ясна, на католицьку Церкву, яка там має величезний вплив, на селі і в місті. Комуністів з переконання є може 5%. Решта --- слабі характери, - - далі люди змушені обставинами, чи силою, словом — хліба ради. Бій із Церквою --- буде рішальний; не тільки для його краю, але і для цілого європейського Сходу, каже. Церква того бою не боїться. Хіба що вживуть терору і то гостро.

До нас, Українців, він ставився, на диво --- прихильно. Хоч жив до 1939 р. в Галичині. Якась рідка птиця, міркую собі. А може тільки в очі?

Перебував він у Ряшеві — саме в тому часі, як сидів там арештований перемиський український єпископ Йосафат Кочилівський. На довгих зізнаннях і допитах, --- часто вночі — держався єпископ дуже добре; а уряд Безпеки (польське НКВД), був довго безрадний. Його агенти кілька місяців шукали на всі боки свідків, документів, фактів, щоб доказати єпископові якусь вину, чи зраду. Знайшли врешті кількох свідків, мабуть Українців, --- підкуплених, чи стероризованих, і ті зізнавали про “колаборацію” єпископа. Гостро було заборонено польським священикам бачитися, відвідувати хворого єпископа-в'язня. Увесь вільний час він молився. Відтак забрали єпископа на Схід, до Кива, де й він помер у советському монастирі.

Ще один земляк

Ходжу, шукаю, випитую даліше. Найбільше пече мене: як там на їхніх нових “кресах.” Як живеться тим решткам нашим, недомученим ще. Удаю, що я з їхньої “парафії,” бо інакше не скажуть мені правди. Отже Українцям є там зле, і то дуже зле. Однак ще гірше є там за Сяном і Бугом, тобто у своїй “рідній” і тричі “щасливій” державі. На східніх “кресах” українські партизани палять села, мордують людей і т. д.

Як бачимо, у тих людей є дві мірки. Як їхні банди роблять криваві насильства над нашими (а цих мордів на воловій шкурі не списав би,) тоді все в порядку. А на наш відрух самооборони, розпуки, роблять вони ерихонський крик: ріжуть, палять нас бандеровці. Їм до помочі війська, поліція, слідує нові репресії. Усім тим диригує рука могутнього сусіда зі Сходу. Насилає часто своїх замаскованих людей і все іде на конто Українців.

Це не мої думки, а одного ніби Поляка зпід Ярослава. Знав звідкись хто я, тому не лукавить. Дивуюся: яка справедлива і чесна людина знайшлася, білий крук між гайворонням.

Якеж велике було моє здивування, як виявилось, що цей “білий крук” між Поляками на кораблі, це чистокровний Українець... Признався до цього — вже недалеко американських берегів. Тоді став відважний. Може й більшіє таких Нікодимів тут іде? А один одного боїться. Я певний, що їх тут більше...

— “Та чому ж ви, батьку — зразу не призналися, коли бачили і знали, що я свій чоловік?” — питаю дядька. Сердитий я на нього. — “Мовчав я, прошу пана, три роки, та й виходив на тім незле. Інакше замість до Америки, де чоловік родився і працював, — був би на якусь Колиму, чи Казахстан заїхав,” — оправдується старий “Гамерикан.”

Дома лишив жінку-Польку і сина; може з весною забере їх американський уряд. — І став розказувати, яка там нужда над Сяном, найбільше по містах. Усе втікає до міст, бо там безпечніше. Щасливі ті, що мають в Америці свояків. Поляки з американсько-польських організацій обїзджають міста, рятують дітей від голодової смерті. Пакунки з Америки доходять нормально. Партизани приходять із Волині (УПА). Їх там багато. Палять тільки ті доми, обекти, де раніше жили Українці, або де є тепер державні установи ворога. І тільки це. Нема ніяких актів терору над місцевою людністю, також

нещасливою. Між польським і нашим партизанським рухом є перемиря, навіть співпраця подекуди.

Це все свідомо замовчували в своїх довгих розмовах і дискусіях зі мною на кораблі, мої співтовариші дороги. Тенденційно і єхидно.

Вони це все добре знають, які ми їм там над Сяном і в горах Лемківщини “вороги,” — та де тільки можуть, на нас брешуть, — розповідає далі мій свіжо відкритий, аж під Нью Йорком, Українець. Це все є наслідки польсько-советської пропаганди — в пресі, радіо і книжках та брошурах, каже. В серцях і душах тих людей знаходить вона добрий, підхожий ґрунт. З таким наставленням їдуть вони з нами в Америку. Тут голосити будуть цілому світові свої кривди, перекручену правду про нас, Українців, — каже мій земляк.

Прощаюсь зі земляком і розходимось, чи пак розїжджаємося своїми шляхами. Саме у день Св. Первозванного Апостола Андрія.

Прощай, Європо, і ти рідний Краю мій.

Вітай шляхотна, вольна американська земле! Скорблящих і гнетених — мати і прибіжище.

Перше Різдво в Америці

Приходять наші Різдвяні Свята, перші мої свята на американській землі. Що більше, це перші мої—направду “веселі свята” від останніх — в 1938 році. З початком польсько-німецької війни в 1939 році, олинився я за Сяном, там в глухому селі біля Команчі, при одній свічечці й скромних традиційних “пирогох” з темної муки, святкував у хаті доброго Лемка своє перше скитальче Різдво.

Аж ось тепер, за вісім років, року Божого 1947-го, тисячі кілометрів від рідних Карпат, святкуватиму—сито, по багацьки — свято Народження Божого Сина. Тисячі думок і спогадів роєм обсядають голову. Я ще далше — думками, всім еством поміж тисячами “гнаних і голодних” братів у десятках таборів — американської, британської французької зони Німеччини. Зовсім не різдвяний настрій у душі; тіло тут, душа — за морем блукає.

Пробую свого пера, збираю рештки колишніх літературних “здібностей.” Хочу землякам в Америці написати Різдвяне Слово — про гаразди наших втікачів по таборах Німеччини та Австрії. Давно вже писав до “преси,” востаннє до “Нового Часу” у Львові. Було колись!

— Як одного із перших новоприбулих в Америку - - “розсіяних по світу” Українців — запрошують мене скрізь на принагідні промови, кличуть на різні мітінги. Чогось не знавджу цього слова “мітінг,” воно мені нагадує горезвісні мітінги на Україні, в перших роках революції... І пізніше - - в 1939-41 роках у Галичині. В тутешній нашій пресі (і в канадійській) іде “вчена,” оживлена дискусія, як правильно називати нас — нових емігрантів: втікачами, переміщеними особами, чи діпістами? Скитальниками, чи скитальцями? Перемагає опінія наших лінгвістів, що ми — скитальці! Може тому, що наші предки були Скитами?.. Вони, як відомо, теж мандрували континентами, скиталися тодішніми краями — Європи та Азії . . .

Розповідаю під час Різдвяних Свят по більших і менших галях — про наших втікачів у Західній Європі, про недавні воєнні дії у Рідному Краю. Як всі, що годні були, навіть матері з немовлятами, газди й газдині з коровами, пішком, возами, роверами, тягаровими автами — втікали на Захід, щоб як найдалше відірватись від червоних “освободителів.” Говорю про fronti і бомби—німецькі, советські, аліянтські. Добрий народ слухає, деякі плачуть стиха, зітхають. Кожний питає — звідки я, чи не краян часом, чи не переїздив через те, або

тамте село. Уперве в житті бачу, яке магічне слово тут поміж нашими — краян! В чужому морі — почуття сусідства, односельчанства — таке велике!

Уперве на цьому континенті — шлю в редакцію статтю, благальне послання до земляків. Пишу його від серця, не чорнилом, а неначч самою кровю... Висилаю написане до "Свободи," про яку чув ще в давніх, шкільних часах. Що це — найстарший український часопис в Америці.

Редактор*) відписує, що вдоволений статтею і помістить її у святочному числі газети. І справді за кілька днів дістаю газету, а в ній моє звернення до американських Українців, з нагоди Свят Різдва. Підписався псевдом, щоб бути голосом тисячів, десятків тисяч тих, що і цьогорічне Різдво будуть святкувати у біді та смутку. Ось воно (під датою 8 січня, 1947 року):

---

*) Бл. пам. Д-р Лука Мишуга, тодішній редактор цього щоденника, великий оборонець і приятель тисячних мас наших людей, що перебували на вигнанні по таборах Західньої Європи. Написав багатько статей — про політичну і фінансову допомогу українським утікачам. Був дуже активним у політичній акції тодішнього УККА і ЗУАДК-у, у користь цих безпомічних тоді вигнанців. — На подані мною адреси вислав був чимало «кержпакетів» тамошнім чільним людям, з яких деякі вже відійшли від нас — як д-р Ст. Баран, д-р Ів. Німчук і інші. — Направду, це був великий «скитальчий батько», опікунчий дух всієї пізнішої переселенчої акції наших людей — у ЗДА, Канаду і в інші континенти світу.

Лист до Земляків

Щойно кілька тижнів, як я приїхав до вашого гарного і щасливого краю. Приїхав я з чужини, зі скитальщини, а пишу до вас усіх, і до кожного окремо. Пишу в імені тих, що не можуть до вас написати, а яким я обіцяв, як сюди їхав, що напишу і вам усе розкажу.

Ще в моїх очах стоїть та нужда і горе, в якому я жив у Німеччині кілька тижнів тому. Ще бачу ті дерев'яні бараки, ті сірі, муровані касарні -- де цвіт нашого народу день і ніч проводить. А всі дні такі до себе подібні, як у тій тюрмі. Ще бачу—як рано в 8 годині ідуть з горнятками, з лушками по чорну каву, а в 12-тій в полудне по горохову зупу і кусок хліба. І так день-у-день...

Аліянтські війська визволили нас з німецького ярма і ви-зиску, та лишили тепер на ласку долі. Як серед дороги, між вовками.

Я вже в Америці. Бачу і оглядаю ваше життя у тім гарнім краю. Вам тепло і приємно, ви ситі і забезпечені. Ваші свята веселі. І я не завидую вам, бо на це ви тяжко працювали літами і далі працюєте. Це є вами заслужене добро. В Старім Краю може ми ще тяжче працювали, але окупанти і щораз нова війна все це нам поїдали, а тепер, як знаєте, то вже кінець світу в нашім любім краю.

* * *

57 65497

Прошу і пишу ці слова просьби від тих нуждарів, які живуть на скитальщині по вогких касарнях і бараках, часто 2—3 родини в одній кімнаті. Їм треба мати окремі спеціальні дозволи, щоб рушитись, залізницею кудись поїхати, хоч Німці їздять... Скиталець навіть в очах аліянтської влади є нижчий від Німця. Бідні скитальці є останні з останніх в Європі, а вони наш цвіт, а вони ці, на яких надіється поневолений український нарід.

Прошу вас, любі Брати і Сестри в Америці, допомогти тим, яких немовлята місяцями молока не бачать. Мій приятель продав 6 тижнів тому останню ще добру свою одежину, що її мав з дому, щоб купити молока для малої дитини, яка прийшла на світ. За пів літри молока він платить 5 нім. марок, хоч урядова ціна є 10 сотиків.

Я вдячний Богові і добрим людям, що я тут уже, в тій щасливій і багатій країні, та що тут Різдво святкую. Я почувавби себе щасливим, якби тільки про себе думав, але як по-

думаю про тих за морем, то все те, що тут мені дають -- якось не йде мені до горла... Не можу на це все дивитися... Не зі задрости якоїсь, а зі жалю і болю. Тому, хоч я сам ще дід округлий, а вже вислав два пакунки скитальцям. Виблагав їх у добрих людей, бо таки так нраз буває, що ситий голодного не розуміє...

Святкуйте з ними, зі скитальцями, а не святкуйте самі! Вишліть їм щось від себе.

Хоч не знані, але любі й рідні земляки мої по цілій великій Америці розсіяні! Зробіть те, про що прошу оцим моїм святочним листом. Не я вас прошу, а просять вас ті маси безіменних, що зі сльозами мене просили, що називали мене щасливим, що можу виїхати до свобідної Америки.

Помагайте їм і рятуйте їх - цих наших нещасних, що нашої крові і кости..

Христос Рождається -- Славім Його!

Ділами і Словами.

А найбільше Ділами.

З ПЕРСПЕКТИВИ ПРОЙДЕНИХ ДЕСЯТИ РОКІВ

«Ти живеш в країні, де життя доляри,
Я ж, тобі відомо, більш шаную дух,
І мене не ваблять в ній долярів чари,
Що часами мають і зворотній рух».

Борис Цибульський: «Побратимові
в Америку»*)

По обидвох сторонах “скитальчої занавіси”

Думки й враження з дороги морем — до нашої прибраної батьківщини, Америки (Канади теж), далше перші дні, тижні, а то й місяці на цьому континенті, в загальному були однакові для всіх колишніх “новоприбулих,” скитальників, чи там діписів.

— “Як любите Америку?,” було перше, трафаретне запитання до них. Воно боліло й дратувало їх частенько. Пекло до живого. З часом вони привикли до цього стандартного запитання, бо й самі скоро переконались, що в ньому було більше людського співчуття, ніж американської пири (якої зовсім тут не має).

З черги прийшли перші турботи для них, новоприбулих— за своєю власною квартирою, за “джабом.” Далше — перші непорозуміння, поміж тутешніми “давноприбулими” Українцями і новими. Це були зовсім природні психологічні цаблі іммігрантської драбини в перших місяцях, а то й роках побуту нової нашої імміграції тут, за морем. Треба було довшого часу, щоб акліматизуватись їм, щоб із різношерстної маси вигнанців із різних територій української землі—стати їм знову “образом і подобієм.” Божим. Зрівноваженими, повновартісними мешканцями, а з часом і добрими громадянами тієї країни, що їх пригорнула. Щасливими вчинила. Щоб львовян, київлян, інтелігентів, міщан, робітників, селян—перетворила у свідому іммігрантську масу, яка після довших скреготів, врешті-решт включилася в наше національне тутешнє громадське й релігійне життя, щобільше, подекуди внесла в нього великі зміни на краще. Преса, книжковий рух, виховання молоді, зокрема сильно зросли такі кадри нашого збірного життя, як вільні професії (лікарі, інженери) та купецтво.

Дисонанси перших років наїзду “китайців” на Америку —

---

*) Б. Цибульський — автор збірки віршів п. з. «Шляхами козацької слави», Мінхен, 1956.

всі ще памятаємо. Вони вже належать до минувшини, це вже історія. Здавалося в перших роках, що прірва між “старими” і “новими” так скоро не засиплеться . . . Прийшов і тут з допомогою найкращий лікар - час. Для самої тільки історії, треба сказати, що різниці між нами в перших роках були великі, подекуди небезпечні й украй шкідливі. Причин цього стану не важко збагнути. Одні одним робили закиди, творили підозри, що сьогодні вже не існують.

Слабе, а то й зовсім ніяке знання мови тієї країни, інакший спосіб думання, інакша система життя американського обивателя, це були перші колоди, що нас відразу “поділили.” Народилося своєрідне гетто. Ще тоді, як наші клунки лежали нерозпаковані під столами, попід стінами тутешніх наших народних домів, церковних галь, клубів, або по гостинних “румах” наших добродіїв.

“Пані” приїхали, — шепотіли нишком “старі,” кривим оком дивились на їхню “панську” одіжку, на незнані їм манєри—вчорашніх гнаних і голодних. Стиха посміхувались, як чули наше “прошу пані,” або “пані добродійко,” чи галицьке “цілую ручки” . . . А вже співчуття викликували в них титули “пане докторе, професоре” тощо.

З другої сторони “скитальчої занавіси” пробивалася явна нехїть “нових” у сторону тих, що приїхали сюди давно із під Бєсکیدів наших Карпат, зпід Сянока, Горлиць, Самбора, ба навіть з просторів золотого, багатого Поділля. Вони здебільша жили спогадами своїх старих часів, маючи в пам'яті хїба “австрійські” часи. Визвольну епопею 1919—21 років, пацифікації Галичини, не кажучи вже про пізніші події, знали вони хїба з часописів. Новоприбулі відчували в них, що так скажу — недостачу геройського патосу, спогадів та переживань із часу активної боротьби з окупантами; далше — арештів, знущань — польського, большевицького, німецького окупанта. Новоприбулі не годні були зрозуміти їхніх важких скарг на гіркі часи тутешньої депресії, низьких заробітків. Просто тому, що нас принесла сюди післявоєнна хвиля у добі найбільшого добробуту Америки!

Нас, нових, разила теж мова, архаїчні обичаї, навіть співанки — “старих.” Нерідко віяло від них далекими часами із доби Шашкевича. Дальшою ланкою із ланцюха перших непорозумінь, були чисто людські моменти: наші нелегкі початки на цьому терені, роздумування над “втраченим раєм,” абсо-

лютна ізоляція від далекого краю,” від родин там. Дальше. початкова “залежність” від давноприбулих викликувала в нас почуття меншеартости. Вони показували нам більше душі і серця, ніж ми подекуди на це заслуговували. В їхніх очах ми стали неначе “мучениками” за рідну справу, героями, страдальниками за вищі ідеали . . . за визволення батьківщини. Або, як іще тепер пише у своєму вірші Борис Цибульський (якому й посьогодні не пощастило побачити американських берегів!):

«Не для того, друже, йшли ми на чужину
Щоб шукать життя в ній всім нам без журби,
І мінять за нього навіть батьківщину
Та тікать за море, геть від боротьби».

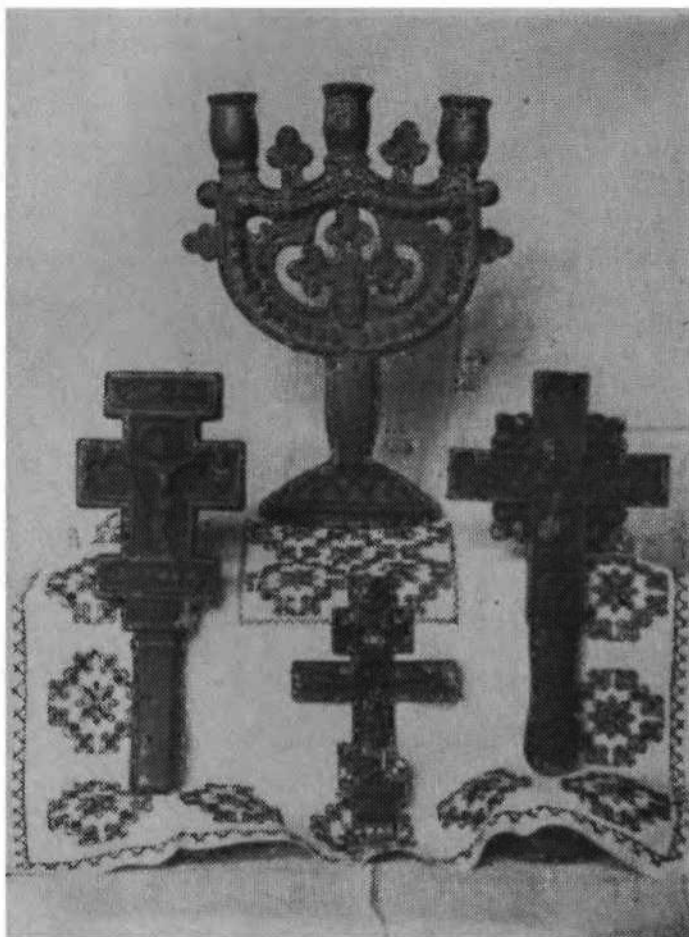
В десятиріччя Великої Мандрівки

Наші “розчарування” тутешніми обставинами були теж чималі. Національну свідомість тутешніх Українців багато із поміж нас міряли помилковими категоріями; європейськими, галицькими, тому й не могли в тому часі добачити — колосального вкладу “старих” у тутешньому ґрунті. Стрінулись ми також із церковним роздвоєнням, навіть часто в колі наших найближчих, рідних. Це ставало також джерелом немалих душевних болів неодного з нас, для давноприбулих — теж.

Сотки храмів Божих, народніх домів, добре розвинена преса, висока жертвенність “тутешніх” на громадські цілі, нічого нам не говорили, не переконували нас. Щойно пізніше дали ми “кредит” цим тисячам патріотів, і їхнім дітям — епід Сянока чи Коросна. Тоді, як ми побачили самі, що їхня жертвенність і вложена праця, були дуже великі. Головно праця горстки тутешньої інтелігенції, провідної верстви американсько-українського громадянства. З роками, не один із нас мав змогу переконатись, що пошана тутешніх “старих” Українців до традицій, зокрема до української мови, є подекуди й вища, як наша тепер.

Вимовний і болючий є жарт, що його друкував недавно гумористичний “Лис Микита,” (якого видавцем є незрівняний “ЕКО,” (Едвард Козак). Сидять біля бари дві групи: одна співає українських пісень, друга чеше по англійськи . . . Хто це співає по українськи? — питає хтось. — Тут народжені Українці, падає відповідь. — А хто там по англійськи шебече? Відповідь: це бувші скитальники . . .

Оце деякі мінуси нашого побуту в цій країні, за останніх шість, вісім або й десять років. До них належить теж гарячка за долярами, новими автами, розкішними домами, на які “старі” за своїх старих часів не могли ніяк здобутися, а тепер запізно, шістьдесятка на карку. — Всі ці тай інші мінуси, в десятиріччя нашої великої мандрівки за море, треба нам знати. Вж: від тепер приготовляйтесь до “генеральної сповіді” — із усіх наших вільних і невольних провин цього часу... Щоб оглянувшись назад, іще тісніше включитися у громадське життя на тутешньому ґрунті! Плече об плече із давнішою імміграцією, чи з їхніми дітьми і внуками. А “виключитись” із модного тепер поміж нами — себелюбства, того холодного, вбивчого моя хата з краю”! Мовляє, тут кожний дбає тільки про себе.

**Старі дерев'яні хрести і «трийця» — із Мистецької виставки в Oberstdorf, Німеччина.
(Мистецький керівник виставки — проф. Олекса Повстенко).**

Як би так було в Америці, то ми не застали б тут нічого; ані церков, народніх домів, організацій, преси, хорів, а навіть клубів та бар . . . Консеквентно, не мали б ми тисячів наших спонзорів, добродіїв, ЗУАДК-у і інших добродійних організацій, що їм стільки завдячуємо. Всі вони з честю виконали (супроти нас) Шевченкове слово: "Обніміте, брати мої, найменшого брата" . . . Аж такою самолюбною Америка не є, такою ніяк не була наша стара імміграція в Америці, в країні долара — перед нами.

Такі мої рефлексії до спогадів з дороги зперед 10-ти літ. Написаних у перших днях приїзду сюди; а тепер, з нагоди десятиліття, виданих друком. Довго ждали ці рядки свого "ювілею." Вони може й місцями "зелені," бо такими були ми всі у початках. Як один із нечисленних "щасливців," що перші прибули в цю країну з таборів Ді-Пі, я уважав, що маю "право" саме таке післяслово написати. Чесно і отверто подати свої думки й деякі висновки, із перспективи пройденого, на цьому континенті десятиліття.

Прибувши сюди (з кінцем 1946 року), я писав чимало у пресі тутешній і канадійській, у допомогу тим десяткам тисяч наших безнадійних, що залишились у таборах Німеччини та Австрії. Писав (як і ці спогади) під псевдом тільки. Щоб бути голосом — всіх тих, що довго ще ждали на свого спонзора, бо Дядько Сем на кілька довгих, важких років, замкнув був брами до цього земного раю...

В цьому критичному часі розгорнув добродійну працю наш добрий (тепер вже "постарілий") батько, — ЗУАДК. У баварський город Минхен — їде здібна, метка людина, д-р Іван Смух з Шікаго, пізніше — янгол терпеливості й доброти — панна Юлія Конюх (хто її не знає, гей ви всі перелетні птиці у Функкасерне!). Або ці кер-пакети, а за ними "ашюранси" і інші благодаті, що плили із Пасінгу. Всі ці особи в наших очах тоді виглядали, як істоти з іншої планети, як правдиві "іберменші" — із країни чудес, вимріяної Америки. Сотки й тисячі із поміж нас знайшли своїх свояків в Америці, при їхній чинній допомозі.

Ми їх забули, вони нас також. Але їхньої праці, але гігантських старань і заходів УККА і ЗУАДК, нам не вільно ніколи забути. Також велетенської праці філадельфійської централі ЗУАДК-у (д-р Володимир Галан і його штаб!) — гріхом було б забути. Тепер, на порозі "ювілею" нашого прищестя мо-

рем (забездурно!) — в країну добробуту й волі. Також слід нам буде пригадати собі — надлюдські майже зусилля відділів ЗУАДК-у на місцях, по наших великих і малих осередках. Люди по ночах ждали на нас, привозили, розвозили, одягали, годували — як брат найріднішого брата. (Деколи людська пам'ять коротка).

* * *

Великий вам спасибіг, брати й сестри- у Нью Йорк стейті, Нью Джерзі, Пенсилвенії, Огайо, Іліной і скрізь, де ваші серця й руки - янгольськими були. В десятиліття ісходу за море перших “новоприбулих” ваших братів, ці скромні рядки нехай будуть — актом найглибшої пошани і вдяки до вас. До тисячів безіменних, забутих нами добродіїв! — Із тих причин підписався я, в цій вязанці спогадів тільки псевдом. Щоб стати голосом тисячів. Виразником тих, про яких сказав Шевченко: “Раз добром налите серце, вік не прохолоне.”

НА СТОРІНКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ

“В грошах чорт сидить...”

На закінчення цих рядків і рефлексій, нехай буде мені вільно зробити малу екскурсію поза межі нашої прибраної батьківщини, Америки. Приглянутися самим собі -- що думають про нас наші рідні “гості” із інших країн поселення нашої найновішої еміграції. Востаннє в українській пресі, поза ЗДА і Канадою появилися цінні репортажі і враження, поміщені на сторінках нашої преси, в Аргентині і у Франції. Чогось ми не любимо читати (й передруковувати в наших газетах), того, що пишуть про нас інші Українці поза Америкою. Чи може це брак місця в наших періодиках, чи попросту якась неохота до того, що інші про нас пишуть. Можливо боїмось побачити себе в правдивому дзеркалі, чим ми є, куди зайшли -- за останніх 6-8-10 років нашого пришестья в країну долара, в Америку й Канаду.

Час до часу наша преса ударить у дзвін на тривогу, коли є мова про нашу жертвенність на Народній Фонд, ЗУАДК, комбатантів, інвалідів, тощо. Поза тим “все в порядку.” Ростемо, купуємо, будуємо, творимо, сплачуємо — але свої власні “кари” і “гавзи.” Ростуть наші банкові конта, а наша золота потіха, наші діти - щораз основніше закліматизовуються до тутешнього життя, тобто -- забувають звичай і мову своїх батьків. Бачимо такі парадокси, як деякі українські парафії, зложені з найновішої нашої іміграції -- просять духовної влади -- прислати їм таких священиків, що говорять перфектно по англійськи, а по можності то й тут народжених. Мовляв, діти не розуміють як слід “старих,” краєвих священиків.

Як сказано -- хіба у закликах Українського Народного Фонду, що його друкують наші пресові органи в ЗДА, чуємо голоси перестороги, а то й слова болю, тривоги -- куди ми зайшли. При чому, звичайно, наші центральні органи, наш УККА та ЗУАДК ще й мусять делікатно завивати свої гіркі слова правди в папірчик “солодких слів,” щоб, бува, дехто з “патріотів,” тобто платників (і неплатників) Народного Фонду, не образився . . . Бо вони добре знають, що Америка -- це “фрі контрі,” що тут нікого не вільно ляяти, ані навіть справжнім іменем нікого називати не можна.

В тижневикові “Наш Клич,” що виходить в Буенос Айрес,

Аргентина, в числі за 8 листопада, 1956 р., пише американський кореспондент цього тижневика, Микола Очерет, таке:

“А тепер ставимо питання: чому занепала національна свідомість в еміграції? Чому так різко зростає байдужність до всього рідного?”

Відповіді не треба давати, вона й так зрозуміла. Хочемо привести лише пару прикладів: “Чи ви внесли свій Національний Даток?” — “Я політикою не займаю.” Ясно. Питаємо другого: “Що якби завтра Україна була вільна; чи поїхали б ви звідтіля на Батьківщину?” — “Чого я туди поїду, -- щоб бігати за повітку, коли я тут маю всі зручності, і до них ще й авто з телевізором!” Ще ясній. Але чи мусимо ми цим журитись?

Наше ж щастя в тому, що все сміття залишиться тут, а повернеться на Україну лише повноцінне зерно.”

У “Вістях Українського Народного Фонду” за місяць прудень, 1957 р., під вимовним заголовком: “Що є з нами,” пише один платник Національного Датку таке:

“Передусім, — хто ми, остання українська еміграція і яка наша роля?”

Про це не потребуємо багато говорити, бо на цю тему денно пишуть 150 українських органів преси, що виходять по цей бік залізної заслони.

Отже — ми є політична еміграція, що буквально з боем вийшла з України, полишаючи Рідну Землю із заповіддю дальшої і непримиренної боротьби.

Приїхали до Америки. Тут нас зустріли наші давніші брати, — зустріли з повним розумінням і готовістю творити разом з нами — один-єдиний фронт. А що ми знайшли в самій країні? Надзвичайно сприятливий ґрунт: атмосферу повної свободи, матеріальне багатство й добробут.

Іншими словами, в нашій нескінченій боротьбі нам повелося зайняти надзвичайно вигідну позицію, з якої можемо повести найенергійнішу боротьбу проти страшного ворога.

Що для цієї боротьби потрібно? Продовжуючи нашу аналогію -- потрібна “зброя.” І її то мав доставити Український Народний Фонд.

Досі все було логічно і “в порядку.” Перед нами розгортались найкращі перспективи.

Але далі, на жаль, починаються негативні риси нашої, української вдачі: індивідуалізм, утікання від громадських справ,

“моя хата скраю.” Даток проголошений, як добровільний,— інакшим в даних умовах він не може бути, — але, власне, через те, що він добровільний, кожен мусить розуміти (і розуміє!), що він морально подвійно обов'язаний!

Справді, що є в суті речі?

Передусім мусимо собі дещо пригадати. Бо, з бігом часу, ми таки багато чого забули із основних речей і, прибувши до Америки “з боем,” помаленьку, але досить основно запрузли серед суто особистих інтересів.

І в цім- грубе непорозуміння і велика небезпека для цілої української справи!

Під цим оглядом мусить панувати сувора опінія. Йде бо про занадто важливі речі, йде про мільйони наших людей в таборах смерті, йде про цілий наш Народ! В цих умовах — зайвий “лібералізм” та вибачливість зовсім не на місці. Наші люди, увесь наш загаль і кожний окремий громадянин, мусять зрозуміти, що всяка “байдужість,” всякий “неутралітет” чи утікання від обов'язку під тим чи іншим “плащиком,” — це підриг нашого фронту. Кожний несплачений Даток — є наша поразка і успіх “сатани.”

Скільки соток і тисяч найновішої нашої еміграції пішло на службу “сатані” національного себелюбства? Читаючи ці слова про “нечисту силу,” пригадав я собі мою статтейку, поміщену в 19 числі “Свободи” за 1956 рік, п. з. “В грошах чорт сидить”... (друковану в літературно-мистецькому додатку цього ж щоденника). Написав я був ці рядки з нагоди опублікування листів нашого співака Олександра Мишуги. — Наприкінці моїх рядків, подав я таке: “Високо християнським було відношення нашого славного Мистця до гроша. До “паперового божища” всіх часів, а наших зокрема— долярових днів... Ця людина заробляла великі суми гроша, при чому львину частину призначала вона на чисто добродійні цілі, здебільша українські. В одному листі до Львова з 1902 року він пише, що “в грошах чорт сидить”... В цьому слові є зібрана вся “фінансова філософія” цієї славної колись на всю Європу людини!

І далі на закінчення подав я у “Свободі” таке: “Ці небувалі слова, як тіркий афоризм Мистця, вважав я за відповідне дати в самому заголовку тієї рефлексії над прочитаними листами Олександра Мишуги. Дійсно, мало помилявся він, ще й тому 50 років, що в грошах нечиста сила сидить... Практика

наших днів показує, що це сумний факт. Знаю чимало відомих колись на всі околиці “старого краю” - патріотів, революціонерів, кацетників, що прибувши за море, не ті стали. Поросли “зеленими” і нечиста сила взяла їх у свої руки! Ані Бог, ані Церква, ані ніяка національна справа їх не інтересує вже більше. Живуть собою тільки. Для таких “мистців життя” саме вибрав я, як заголовок ці бесмертно-гіркі слова незабутнього нашого Бояна: “В грошах чорт сидить”... Раджу навчитися їх на память, зокрема всім неплатникам Народного Фонду.”

Стільки у цьому нашому щоденнику подав я був про тих, що сьогодні кладуть “душу й тіло” --- але за свою кишеню. З тих самих причин повторив я і тут, в підзаголовку, ці правдиві своїм трагізмом слова нашого великого мистця пісні, українського Карузо — славної пам’яті Олександра Мишуги. Всім неплатникам Народного Фонду в альбом. А їхнє число, парфразуючи слова Св. Письма, легіон!

Доля й недоля кожної еміграції

Взяти в руки український часопис з Європи, теж своєрідне враження. Мале переживання. Від його сторінок віє, здається, іншим кліматом. Подих “Старої Європи.” Колиски нашого “Нового Світу.” Зокрема для людини, що роками мала до діла з друкарськими, видавничими справами — український часопис ізза моря, це рідкий і дорогий гість у хату. Він приносить якийсь слово потіхи у зболілу й “заамериканізовану” нашу душу.

Українська преса (а радше її залишки) на старому континенті, навіть своїм зовнішнім, технічним оформленням—якось інакша від нашої тут за морем. Якось така чепурна, як гарно причесане дівча. Щодо змісту, вона ще більше “українська,” як наша — “американська.” Тобто, — де два Українці, там три партії... Вона пересичена полемікою, взятою із “самих вершин” нашого невеселого екзильно-політичного животіння.

Така вже доля кожної еміграції, кожного під сонцем народу. Іще в тридцятих роках нашого століття писав був висланик екзильного уряду Західньо-Української Республіки у Канаду, д-р Осип Назарук, що еміграція, це чортівський млин, що перемелює в одно —здорове зерно разом з половиною... Іще досадніше писав був великий скитальник польського народу, Адам Міцкевич. Він писав із Парижу, що кожна політична еміграція відзначається тим, що одні одних завзято пожирають і нищать.

Це взаємне “пожирання,” часто за кусок хлістки — не могло поминути й нашу нову еміграцію в Західній Європі. Політичні чвари й партійні порахунки займають видне місце в нашій українській пресі в Європі.

Цікаве буде знати, що ця преса пише про нас? Про тих вибранців долі, що опинилися в країні Дядька Сема? Чи інтересується вона тими, що йде так недавно жили з ласки УНРРА та ІРО на пісних “гафер-фльоках” та горосі? Що не мали такого “щастя,” як тепер прим. Мадяри — літаками й вигідними кораблями — причалювати до Нью Йорку, в авреолі героїства. Наших злидених таборів “во время оно” не відвідували найвищі державні достойники Америки, а часто-густо червоні місії й комісії зі Сходу. Як наші хлопці їх “приймали,” і як їх за те карали тодішні альянтські чинники за “дружне відношення” до емісарів із ССРСР, це добре памятаємо. Часи змінилися. Але

прогрівів і кривд тодішнього Вашингтону щодо нас, бувших Українців утікачів—не так легко можна забути. Вивожєнь на “родіну,” скрінінгів, доносів і інших благодатей цього недавнього часу.

Єдиним нашим контактом із старим континентом, зі західною Європою та її еміграцією є українська преса—із Минхену, Нового Ульму та із Парижу. Яка її думка, опінія про нас—вчорашніх гнаних і голодних? Діпісів, скитальників, переміщених осіб, втікачів і таке інше. Що ці “європейські” емігранти думають і пишуть тепер про нас, — американських” емігрантів, а тепер вже й поважних обивателів і не бідних горожан тієї найбагатшої країни світу?

Дуже інтересним є репортаж Олега Ждановича, що недавно відвідував Америку й Канаду, і подавав на сторінках паризького тижневика “Українське Слово,” незвичайно бистрі та оригінальні свої спостереження про нас, нову українську еміграцію, у цій країні. На нашу думку, це дуже об'єктивні й глибоко вдумливі обсервації українського журналіста зпоза Америки; найкращі, що досі появились на сторінках нашої європейської преси. Місцями вони такі тонкі й живі, ці спостереження ред. О. Ждановича, що здається — підслухані були у нашій рідній хаті — за образами . . .

Поділимось тут, наприкінці цих рядків, із деякими місцями цього бистрого репортажу Олега Ждановича; щоб кожному із нас побачити себе у дзеркалі правди. Хто ми є тепер, куди зайшли, і що ми уявляємо собою, як Українці? Думки й завваження цього безстороннього обсерватора із боку, ізза моря, для неодного з нас стануть деякою несподіванкою.

Не дай, Боже, бути бідним — бо збожеволієш . . .

Перше, що вражає в Америці при контакті з людьми, пише О. Жданович, це добробут. Але добробут такий, що його слід назвати багатством, коли міряти міркою європейського рівня життя.

Навіть нові емігранти, що прибули в середньому 5-6 років тому до Америки, в більшості мають помешкання (у власних домах, чи вишайняті), які на паризькі умовини нагадують скорше спортові площі, як помешкання. Влаштовані ці помешкання також дуже багато: не рідкий випадок, що є дві ванни, обовязково фріджідер, - також обовязково центральне ogrівання і то наймодернішого типу, в багатьох хатах вже навіть по кілька радіоапаратів і телевізійних апаратів, вигідні, не конче гарні меблі, машини до прання і т. п. Не згадуємо про обовязкове авто і таке чи інше конто в банку.

Здавалось би, що такий комфорт запевняє людям блаженне життя, що вони вдоволені й щасливі, що мають багато часу, спокій, усмішку на обличчі, тим більше, що одною з девіз Америки сакраментальне: "Усміхнися!" Здавалось би так тому, що, напр., машина до прання усуває багато клопоту й заощаджує час, гаряча вода в кухні й ванні заощаджує час (яка то в нас церемонія напр. викупати дитину — треба ж повитягати всі каструлі, гріти воду на одному пальнику, носити це до ванни в кімнаті, бо в кухні нема де її поставити, потім треба воду носити, підлогу витирати і т. п.)

Працюється тільки 5 днів в тижні, субота завжди вільна, а заробляється так, що можна собі багато чого дозволити.

Але так тільки здається. В дійсності тут я найменше бачив усміхнених людей. Усміхаються до вас тільки там, де вас обслуговують. Завжди усміхнені продавці в крамницях, усміхнений кондуктор на залізниці, бо вона приватна й хоче заробити, мило відзивається телефоністка, бо телефони також приватні, повно усмішок в телевізії, але люди самі по собі страшенно поважні, задумані, заклопотані, нарікають, невдоволені й виглядають, що злі на весь світ і самі на себе.

Передусім їм не вистачає часу. Простір його забирає багато-а здобування грошей - - ще більше. Тут бо гроші заробляються, але й видаються. Загальний рівень життя такий високий, що заставляє людину весь час змагатись, щоб не відстати від інших, а що наші люди не належать до тих, яким щось падає з неба, то вони у вічному успіху, у вічній погоні за заро-

бітком і часу не мають, і спокою не мають. Коли хтось заробляє більше, то хоче ще більше, бо треба йти весь час вперед, все вище.

І так повстає блудне коло, з якого вирватись важко. Хто стоїть краще, той має інші клопоти й інші причини для нервозності та невдоволення.

Більші заробітки вимагають вищого рівня життя і зайвих грошей ніколи нема, спокою ніколи не буде.

Тут всі працюють. Бачив я подружжя, де чоловік працює зраня, жінка по обіді (або навпаки), щоб хтось був у хаті, бо є діти. Коли є бабця, що ще тримається на ногах, то й вона працює в якійсь пекарні, чи пральні й звичайно вночі, бо коли є бабуня, тоді чоловік і жінка працюють вдень (чомусь воно так буває). Праця не важка тим, що там треба підносити вантажі, а тим, що вона при машині, на конвеєрі, або на акорд, швидко, без віддиху, одноманітна. Зокрема інтелігенція чується зле при ній, бо оточення не підходяще, а одноманітність гнобить і прибиває кожного.

Але праці ніхто не любить. Просто ненавидять її. І тут є друга сторона американського добробуту.

Добробут розніжує людину, розлінивлює її. Тут майже нема інших меблів, як тільки мягкі, й тисячі дослідників працюють, щоб зробити їх ще м'якшими, ще вигіднішими. Така собі наша Марина чи інша Одарка, що то боса бігала в ліс по гриби, коли купує авто, то Шевролета не хоче, бо "він трісе, прошу пана." Треба добиватись "Лінколна," коли ще не можна "Каділака." Бачив я родину, в якій була страшна трагедія, бо хата коштує тільки 15,000 дол., а ось знайомі мають за 19,000 в далеко кращій дільниці і ті 4,000 є джерелом родинної трагедії.

В такому добробуті всяке змучення - трагедія, всяка невгода — незносна й ненависна. Тому люди нещасливі.

Француз також не любить працювати так, як, наприклад, Німець виразно любить працювати і без роботи чується нещасливим. Але у Француза інший підхід. Він хотів би мати вільний час. Американець хотів би не працювати й мати всі вигоди й щораз більші, бо великі вже має. Тому Французи найвеселіші, коли їдуть з праці. В паризькому метро повно гамору, поцілунків, обіймів, закоханих облич. В паризьких кафеїках — повно світла, гамору, всі якось кричать, махають руками, регочуться. В американському барі - темно, всі сидять мовчки і понуро пють, дивлячися перед себе, або прикро викрививши

шию до телевізії. В нью-йорському “собвеї” всі мовчать. Не тільки тому, що воно жахливо галасливе, але тому, що люди злі, бо їдуть з праці. Думають не про те, скільки заробили, а скільки треба було б заробити. Тому тут **не дай, Боже, бути бідним. бо тоді збожеволієш.**

Іти до війська - - трагедія. Українці, що так виспівують “душу й тіло ми положим,” також вже заразились тим і маркують, щоб не йти до війська, бо там і час втратиш, за який можна б заробити, й вигоди нема. В наших родинах відбуваються цілі трагедії, коли виряджують дітей на літні табори. Які є самотньою нагодою бути в українському товаристві. Трагедії також відбуваються, коли діти приїздять з таборів: вони змучені й злі, бо “куди мене мама запхали.” Там нема ванни, треба купатись в ставку, чи в річці, там нема кому ліжко постелити, там нема телевізії, а є ригор, є розклад дня і т. п., а це вже трагедія. “Нехай я на другий рік ногу зламаю, аби не їхати до табору,” чув я від 11-літнього хлопця.

Матеріялізм і ідеалізм

Люди женуться за грішми. Матеріялізм—тут не світогляд, а факт. Стара імміграція, що прожила тут по 40 років, не завжди досягнула такий добробут, як ті, що прибули 5 років тому. Але вона більш активна в громадському житті, вона більш жертвенна на громадські й визвольні потреби. Вона свого часу виявляла більше ентузіазму в підтримці Визвольних Змагань, як нова. Вона з жалем дивиться на наше покоління. В чому річ? Заризикую твердження, що в тому, що вона ще пам'ятає часи, коли Форд проголосив, що робітник у нього зароблятиме не менше, як 5 дол. на тиждень... Сьогодні робітники Форда заробляють по 100 дол. на тиждень, а життя ж в 20 разів не подорожало.

Матеріялізм в Америці — це факт. Є вже люди, що вважають, що боротьба за українське життя, це — мрія, а мрія — це пуста річ. Є і священники, які проповідують відкинення серця, бо треба жити розумом, а розум наказує ріжні речі, а в тому й прискіпшення американізації але то такої, що каже забувати про своє походження. Такого американський уряд ніколи не вимагав і не вимагає, але такого вимагає матеріялізм.

А поруч з тим і бажання заробити може бути позитивним чинником, як і наявність грошей. Гроші — дають можливість діяти й вони тут є, ці гроші.

Матеріяльного так багато, що люди просто шукать Бога. Ніде так багато нема церков, як в Америці. І всі ці церкви, це не залишки минулого, як в Європі, де величаві катедри бачать більше туристів, як богомольців. Тут це неможливе вже хоч би тому, що незвичайно багато Церков і не в значенні будинків; безліч сект, а всі мусять самі утримувати свої доми молитви. Приналежність до парафії тут потягає великі кошти і принадлежність до парафії це вияв ідеалізму, а не пустого при звичаєння.

Бачив я осередки, де 35 родин побудували церкву своїми грішми, а церква коштувала 40,000 дол. Коли б їх було 100 родин, побудували б церкву за 100,000 дол. Це щось значить. І це однаково в наших католиків, як і в православних. На все жалітимуть грошей, а на Церкву — ні! І Церква тут — велика сила.

І робить ред. Жданович одну цінну конклюдзію. А саме, він пише:

“Ворожнечі між православними й католиками нема там, де є справжня віра в Бога, правильне розуміння Церкви й релігії, де завдання Церкви душпастирі бачать у веденні людей до Бога, а не проти іншої церкви...”

Ми підписуємося обидвома руками під цим чесним і ясним висновком Шан. Гостя з Європи. А за нами всі добрі християни й свідомі Українці, в США і в Канаді. І цього — в Бога просимо, щоденно і повсякчасно.

ЗАПОВІТ СКИТАЛЬНИКА-ЧУЖИНЦЯ ІЗ 1840 Р.

Нехай буде мені вільно подати на закінчення цих рядків --- зворушливий і глибоко патріотичний заповіт одного із перших емігрантів слов'янського походження, що разом з Т. Костюшком (до речі — українського походження) прибув на вільну американську землю. Ним був знаний нам із польської літератури (як відомо, обов'язкової в наших середніх школах за часів бувшої Польщі) - Юліян Урсин Німцевич*). Разом зі своїм другом, Т. Костюшком, був він тісним співробітником великого визвольника й батька американського народу, Юрія Вашингтона.

Після дев'яти років побуту в Америці, повернув він в часах Наполеона на рідну землю. Відтак, з упадком "Польського Князівства," проживав на вигнанні в Парижі, звідки саме писав він свої "Спогади з побуту в Америці" — до своїх земляків в тодішній Америці із доби Вашингтона.

В одному розділі своїх спогадів подає він свій чудовий "Заповіт" синам і дочкам свого народу на скитанні, в Америці. Він пише, м. ін., таке: "Нерозгаданими для нас шляхами Божого Провидіння опинились ми на чужих землях, шукати спокою для себе і своїх родин, дати їм прожиток і дах над головою. Дозвольте, земляки, подати вам декілька порад. Від людини, що добре знає старий край і також місце вашого теперішнього поселення.

"Зачинайте все з Богом. Ще поки поставите церкву, моліться в тіні дерев— за визволення свого краю з неволі, за ваших братів і сестер, що там остали. Як також за всіх братів наших, розсіяних по світі, - щоб добрий Господь дозволив їм позбиратися колись в одне . . . Будьте чесні і шануйте працю. Поводьтеся скрізь так, щоб все докідля шанувало вас і

---

*) Юліян У. Німцевич — письменник і політичний діяч польського народу. Разом з Т. Костюшком був ранений в бою з Москалями, просидів з ним три роки в російській тюрмі, звідки оба прибули до Америки і брали чинну участь в часі народження американської державності й незалежності. Жив у Філадельфії, потім сім років в Нью Бронзвік, Н. Дж., де мав ферму й де прийняв американське громадянство. В часі т. зв. «Варшавського Князівства», створеного Наполеоном, був секретарем стану в цій державі, що існувала коротко з ласки Франції. Помер на вигнанні в Парижі 1841 р. — Американські Поляки називають його своїм «духовим батьком».

любило, щоб співчувало вашому нещастю і народові вашому. Пам'ятайте, що живете поміж різними народами, які не знають ваших переживань, болів і сповнених вчинків для свого народу. Вони мало знають про положення наших людей у рідному краю.

“Із вашого поведення — вони будуть судити про цілий наш нарід. Тому святим нашим ділом і наказом є — честь нашої батьківщини і добре ймення її, навіть на чужині, захищати від всякої змази й неслави . . . Пильно зберігайте мову своїх батьків, як оборону нашої народности на еміграції, щоб . . . на випадок повного знищення наших національних скарбів лютим ворогом на батьківщині — хоч рештки наших надбань були збережені в Америці! В країні, де нема гнету й неволі.

“Мій глибокий вік і знищене довголітнім скитанням і боротьбою життя не дозволяють мені знову побачити Америки. Того краю, що протягом девяти років дав мені притулок і якого громадянином я маю честь і щастя бути. Того краю, з яким я злучений вузлами спогадів та родинних звязків. Який був би я рад, як би зміг зложити свої старечі кості поміж вами! Польовий камінь на моїй могилі у вольному краю був би для мене стократно миліший, ніж найбільш величава й розкішна гробниця в краю невольників . . . ”

* * *

Ці слова заповіту чужої нам людини із половини 19-го століття - - не затратили своєї сили й по сьогодні. Вони й для нас, Українців, у сьогоднішнє наше “время люте” можуть і повинні б бути програмою нашого життя на чужині. “Кожний думай, що на тобі мільйонів стан стоїть,” — впершу чергу до нас сказав великий наш Іван Франко.

В “НОВУ НІМЕЧЧИНУ” ГІТЛЕРА*)

(Спогад)

ЗУСТРІВ її в холодний листопадовий день 1945 року, в руїнах залізничного двірця в Минхені. Мале, ніжне, чорняве дівча. На перший погляд здавалось . . . Німка. Дитина іще, як би не ті сумні, знищені очі. Як би не ті чорні смужки під ними. Якись втомлені, виплакані очі. Невимовною журбою і болем знищені передчасно — очі. Вікна душі, як сказав один поет.

Трусив холодний капусняк-дощик. Голодний і холодний — дробив по звалищах вулиць навколо залізничного двірця, тепер теж безладної маси каміння, заліза і бетону, полатані де-не-де дошками і старим шклом. Щасливо, після довжезної черги, я купив залізничного квитка до Франкфурту і ждав поїзду. А довкола мене тисячі таких, як я, нужденно вбраних пасажирів “Нової Європи” — в руїнах.

* * *

Січе дрібний дощик по руїнах і звалищах двірця, та й по всіх його принагідних гостях, подорожних. Годинами нетерпеливиться народ, раз-по-раз заглядає, чи не покажеться в сірій, розмазаній периферії двірця вимріяний поїзд-марево. Виглядаю і я того щастя на колесах: без вікон і шибок у них. Врешті підсуваються порожні вагони. Чиниться галас і рух між натовпом. Буде бій. За кожную пядь землі, за кожне вільне місце в просторі і на лавках. . . Щасливі ті, що їм під самим носом стануть двері вагону. Усім своїм культурним єством будуть вони рватись просто себе, мужчини понад жінок і дітей. Тоді саме вищий гатунок перемагає слабший, по рецепті старого еретика Дарвіна. Його теорія боротьби зму . . . в сам раз “пасує” тут, до нинішніх Німців. . .

---

*) Хронологічно — цей спогад належить до останніх років «Третього Райху». Зате тематикою — він досить «пов'язаний» із вязанкою оцих спогадів з дороги морем, наприкінці 1946 року. Таких, як ця чорнявка Олесья, дитина херсонських степів, було десятки тисяч. Вони якраз становили ядро т. зв. скитальників. — Цей спогад, немов би криваве тло, підложжя тієї картини, якій на ймення: трагедія народу України, початкова стадія розсіяння, скитання його синів і дочок . . . Еміграція за море частини цього «переміщеного» елемента, завершила й закінчила остаточно — його довголітню гегенну скитання . . . Ці рядки, неначе Світовою Війною.

Решта пасажирів добуває своїх “пасажирських” прав руками й ногами, як хто зможе і знає. Приступом-штурмом німецький вояцький народ добуває вікна. Воістину, це велика мука й героїство: їздити залізницями по тодішній Німеччині. При саме такій нагоді одна моя близька особа мало що не потерпіла важко. У тому ж самому Минхені натовп пасажирів штовхнув її до стін нагону, як поїзд був ще в русі. На малий волосок не дісталась під колеса.

Віконною акробатикою-спритом довелось і мені здобути вигідніше місце. Щоб не стояти годинами на одній нозі, а довкола тебе десятки клунків, наплечників (ох, ті німецькі наплечники!) та іншого добра.

Такою самою дорогою, крізь вікно, допоміг я дістатися до вагону — молодій незнайомій дівчині. Малий, ніжний чорнявці, з чорними смужками під очима. Моя зустріч з нею і є темою оцих рядків. Оригінальна, небувала зустріч, достойна об'ємистого роману-повісти, чи фільму-екрану!

* * *

Принагідна товаришка дороги (крізь вікно) дуже була втішена і вдячна за мою поміч. Подякувала по-німецьки і сіла біля мене. — Знай, вража Німко, що ненависний чужинець показавсь джентелменом, поміг тобі здобути місце, — подумав я злобно. Ти ж у своїй хаті й води мені не дала б.

Після якої години нудного очікування, наш дірявий “експрес” твердо, зо скреготом рушив із місця. Гостро перескакував густу мережу рейок і відног зруйнованого велетня-двірця. Минувши своїми колесами-ногами лабіринт заліза під собою, покотивсь легко, весело по довгій лінії шин, що перед ним стелилися двома смугами і бігли в нескінченність. За містом стало й для ока легше, не то для грудей. Там сліди воєнних знищень щораз менші. Доми стоять цілі, деякі фабрики теж. Димлять комини, значить - - іде продукція, вилизується жорстокий велетень із ран. Рядочком, чепурною стяжечкою втікають з-перед очей чистесенькі, зеленню прибрані підміські вілли та робітничі доми, з городцем для родини кожний. А де далі широкі поля, старанно причесані машинним плугом. Навіть Українцеві імponує оця німецька господарка. Цікаво, скільки скористають із свого гіркого й примусового побуту в Німеччині тисячі нашої селянської молоді? Чи знову, вернувшись ласкою небес у рідні свої сторони, знову по-старому по-предвіцьки господарити будуть? Кониками і батогами? А

калабані гноївки аж під вікна сягати знову будуть . . . Думаю, що вже ні. Що цього роду “поезія” вже ніяк не буде мати доступу на рідні землі.

Німецький бавер (господар) не голодний, хоч по містах голод. Німецьке село стало скоро на ноги. Працюють твердо і завзято. А в неділю, в улюбленій пивній штубі, за шклянкою пива ведуться гарячі дискусії на актуальні теми. Вірять у свою силу і завзяття. Груба цигарка, чи набита люлька не виходить баверові із уст. Хоч на ці речі велика скрута, вони курять так, як за добрих часів.

Дивлюсь крізь вікно на світ Божий (і німецький). Оглядаю, передумую, порівнюю з нашим, яке минуло кілька років тому . . . Моя товаришка дороги, що біля мене, також мовчить. Також важко думає, поважно, з лиця видно. Завидую їй: вона ж у своїм краю, яка щаслива! Радо і від серця змінявся б я з нею. Навіть із далекої дороги за море зрезигнував би. --- Невимовно важко їхати в незнане, тисячі миль далше від рідних, від дорогих руїн.

Виймаю з кишені українську газету. Та не встиг перечитати кілька рядків, як обізвалася вголос “Німкиня,” що пролізла вікном. По-українськи заговорила:

— То ви Українець? А я й не думала! Як тішуся, що саме ви, земляк, допомогли мені сюди дістатись. Усі ж Німці такі себелюби!

Її акцент зраджував, що не Галичанка, а з Великої України ця гарна чорнявка. Інтелігентне обличчя, ніжні рухи показували на перше око, що це якась чужинка. Ще й бездоганна німецька мова.

Розбалакались ми. Срібною річкою полились слова із уст дитини херсонських степів. Двадцятидволітньої Олесі. Круглої сирітки, як палець самої на чужині. Слова печалі й небувалої трагедії . . .

* * *

Історія Олесіної трагедії довга й невесела.

Ось вам наша довга, тригодинна розмова. Я назвав би її: Олесіна сповідь.

В гітлерівську Німеччину приїхала 1941-го року. Із великого міста над Дніпром, на півдні України. Та й не мусово вивезли її Німці із рідного міста, а добровільно туди поїхала . . . Щоб побачити на свої очі Європу, яку досі знала хіба з книжок і з оповідань батьків. Ще з дому знала французьку й ні-

мецьку мови. Далі, в часи студій, не занедбувала їх. Її душа все рвалася туди, поза межі навісних червоних кордонів, де інакший, де правдивий світ . . . В країну дитинства й молодечих років закатованих її батьків. Де немає тюрем і неволі. Де людина працює і творить вільно і щасливо.

Її батько був визначний український науковець і професор університету. Мати теж була високоосвічена особа, говорила кількома європейськими мовами. Батька арештували за приналежність до Спілки Визволення України, як Олесі було тринадцять років. Обвинувачували його за контакт із **закордоном** і ріжні сепаратистичні ухили. Вивезли на Далекий Схід, де пропав безслідно. За два роки, одної ночі приїхав “чорний ворон” і по маму: їхню вілду запечатали, а дитині не дозволили ні одної суконки, ні черевики забрати. Голу, босу сирітку, в ночі із ліжка прогнану, забрала до себе тітка. У неї виховувалася. У день із тіткою у фабриці працювала, а вечорами **училася** та здавала іспити. Так скінчила середню школу й два роки вищої школи. — Упадок советського режиму на Україні застав її 19-літньою дівчиною.

Прийшли німецькі війська в Україну. Душа її рвалася на Захід, в таємничу Європу. Німеччина — це вже Європа, гадала й вірила. Навіть у Німеччину, хоч крайчик Європи побачити.

— Ох, як літами мріяла, щоб хоч рік-два побути на Заході! В країнах, про які нам казали стільки перекрученого в школі і в книжках, — з тихим смутком розповідала моя товаришка дороги. Побачити ті краї, де моїм батькам так добре було, за якими тужили. І врешті, з приходом Німців на Україну — я заризикувала . . . Хоч бачила всі їхні безправства. Звісно — фронт, салдати в окупованім краю. Це перші місяці після втечі червоних, тому й такий хаос і самоволя. Мабуть, кожна нова влада на початках така. Так міркувала я, недосвідчена, велика ідеалістка й поклонниця таємничого, незнаного Заходу, Європи. Європу бачила очима замучених моїх батьків. Такою, якою вона була тому 30 років і більше. Гуманною, законною, вільною від тиранії і лукавства. Щоб не знати що було, я мушу поїхати й побачити цей незнаний світ! Світ моїх батьків. І тому добровільно зголосилася до Німеччини на працю. Іншої дороги не було, хіба ця одна-єдина. Фізичної праці я не боялася, бо до неї замолоду звикла. Ще й до того: праці в “культурній” Європі! . . .

* * *

Кохана й добра моя тіточка молила й заклинала: не їдь

туди, дитино, нерозважна Олесю! Не слухала, на своїм поставила. Тітка приготувала харчів на дорогу, сама в сльозах. Зголосилася я у відповідній міській установі й просила написати на моїх документах, що сама добровільно туди їду. Хоч мала добру й легку працю в міській управі, як перекладчиця з німецької мови на нашу. З деякими труднощами звільнили мене з праці. Важко було їм підшукати таку другу, що знала б добре мову окупанта, Німця. У збірному пункті стрінула сотки молодих дівчат з околиці. Примусом взяли їх з дому, під важкими карами-санкціями на батьків. Плач, розпука, нарікання на свою долю. Я одна-єдина була весела, вдоволена з моєї долі . . . Маю те, що сама хотіла й вибрала: їду в Європу, мою мрію з дитячих років . . . Під вечір завели нас до бараків за містом, за дроти. При вході стояв німецький салдат з багнетом і псами. Рано прийшло більше війська. Дали наказ: віддати все, що хто має до їдження. Забрали мені все, що тітка дала: солонину, цукор, муку, навіть сухарі. Осталась без нічого. Тоді казали постройтись в колону, і з клунками з одержею, з обувям іти пішки яких п'ять кілометрів. Ледве несла клунок. Біля вагонів дали холодної зупи і сухарів, що нам повідбирали вчора. Наше добро нам виділюють. Мене це до живого обурило, як це можна Європейцям таке чинити? Вперше від утечі червоних стали мені в очах сльози. Запхали нас у вантажні вагони, навіть соломи на долівку не дали, і гайда до Німеччини, в нову гітлерівську Європу. Щоб моїм ворогам і не снилась вона!

— Везли нас до Німеччини вісім днів. По дорозі давали марну, пісну зупу-юшку й чорний хліб. З вагонів під гострою карою не вільно було вилазити, щоб не втікла яка-будь відважна жертва-невільниця третього Райху. . . Завезли нас на Шлезвіг. Вивантажили, заплаканих, смертельно заляканих дівчат, і загнали в бараки за великим містом Катовицями. А там зачалася вже наша справжня "геєнна" на землі, чисте пекло Дантове. Почалось від купелі . . . Після неї слідували соромні лікарські оглядини. Від них умлівала зі стиду. Далі ще одна, ще основніша купіль. При мужчинах!

— Всі дівчата ставали розібрані, а служба в купальні — сама мужеська. Здичілі типи з-поміж німецьких полонених: Французи, Поляки і інші. Деревляними лопатами кидали дівчатам на спину якусь чорну, гидку мазюку. Це було ніби якесь мило. Деяким, замість на спину, кидали цю слизьку, зимну ги-

доту — на голову, на волосся. І ніяк не можна було цього змити. З того дуже реготалися наші купальники-гієни. Пекло безборонної жінки. Нелюдське пониження її чести, самої гідності людини.

— Однак помиляєтесь, якщо гадаєте, що це був вершок культурності і вищости тієї Європи, яку я побачила в Німеччині, — спустивши свої очі, тихо і повільно говорила скиталка-страдниця Олеся. — Знайте: це був щойно передсінок того гнилого, здеправованого Заходу, який я, божевільна ідеалістка, за всяку ціну бачити на свої очі захотіла. Нерозумна була і важко за свій нерозважний крок заплатила.

— Після цього “очищення” лопатами воєнно-полонених, слідував новий етап, нова сторінка європейського дикунства тієї кам'яно-залізної доби Гітлерового царства. Ми були ще за дротами, були як безпомічний, безвольний об'єкт експериментів і статистик, були на правах в'язнів, людей із дикого, варварського Сходу привезених. Нове і “справжнє” життя в цивілізованій німецькій країні показалося нам у цілій своїй наготі й жорстокості щойно тоді, як покінчили з нами карантену. Як узнали нас за “відповідних” і достойних увійти в сімю народів Заходу . . . Навіть в характері низьких робітниць.

— Одного холодного ранку кажуть нам усім збиратися в дорогу. Та й все своє добро зі собою взяти. Повели нас усіх, нару сот дівчат з України, сонними іще вулицями міста до інших, більших бараків. Без дротів уже. А може тепер справді інакше з нами буде?— думаю, і сама себе боюсь, щоб не за скоро радуватись ілюзіями. Щоб не бути вдруге ідеалісткою.

-- В деревляних бараках жили такі самі, як і ми невольниці, багато раніше привезені в Німеччину. Українки, Росіянки та інші східні народності всуміш. На день ходили до різних фабрик у місті на роботу, а під вечір туди, на нужденний спочинок верталися. В лахміття і холод.

* * *

Нас, новоприбулих, і “вольних” вже невольниць третього Райху не пустили в ті деревляні бараки. Ми були ще “нічий,” безпанські, хіба Гітлерові раби. Робочі руки до його фабрик, на знищення світу побудованих на землі і під землею. Ще одну, а саме: “купецьку” комісію перейти нам було треба. Неодмінно і остаточно. По ній, готові і зрілі у німецький рай, або й в саме чортівське пекло.

-- Стоїмо на площі перед табором року Божого 1941-го.

Елегантними автами зіхалась німота на базар. Невільників України до всіляких фабрик набирати . . . Як колись, у сіру давнину, над Чорним Морем, на базарі, у турецьких городах: Кафі, Трапезунті — Турки-купці багатим везирам і пашам хрещений народ продавали. А бусурмени на всі боки оглядали. Чи здорові, чи сильні в них руки-ноги. Чи гарні й здорові невольниці-Українки . . .

-- Подібна сцена й тут мала місце, у двадцятому столітті, за панування царя-Гітлера і його вірного брата і союзника, Йосифа Вісаріоновича Сталіна.

Деякі з німецьких достойників-башів приїхали між нас, невольниць, на площу, зі своїми жінками. Ходили поміж нас, міряли очима "товар," дивилися на руки; деяким із нас навіть заглядали в уста. Чи здорові, до якої праці відповідні і т. д.

— Мої ноги стали труситись, як у пропасниці. Уявіть собі, за що ті "іберменші" (надлюди) нас мали!

Голос Олесі і тон її слів став тут їдкий, якийсь гістичний. Вона, оповідаючи мені своє гірке минуле, неначе в своїй зболілій душі все наново переживала. Тепер розумію, чому такі сумні її очі, немов би передчасно постарілись у молодій дрібній, ніжній дівчині, з інтелігентного дому, освіченої. Очі великої, наївної ідеалістки. . .

- Ні, не видержу! Стану на весь голос до Німців-торговців кричати. Німецькою мовою, уперше на їхній землі, в Європі: ви нелюди, ви підлі, ви звірі! Ви шубравці, ошуканці. Ми культурно на мільйони разів вище від вас усіх стоїмо! Забирайтесь геть з нашої України. Ми всі проклинаємо вас, новітні Монголи, Татари, гірші самих чортів! . . Та не було сили кричати, плакати, проклинати. Осталась хіба німа погорда, безмірний біль душі і дика ненависть до всіх.

Малу, кволу Олесю, і ще два десятки інших дівчат вже під самий кінець забрав до себе на роботу власник цегельні із міста Авґсбурґу, в Баварії. Стала у нього возити тачками пісок. Наставницями в цегельні були дві Німкині, бо вся здорова німецька мужва була на фронтах. Ті жінки били дівчат по лиці, прозивали "чортицями" зі Сходу. В ряди-годи заходив на роботу — власник цегельні, з лютим псом із собою. І теж у відповідний спосіб підганяв до праці невольниць.

-- Я ні одним словечком не зрадила, що знаю німецьку мову. Просто гидилась нею! Була глуха й німа на все, що діялось довкола мене. За те невимовно раділа, як над містом по-

являлися літаки, а з них рядочком летіли на місто бомби. Як горів по ночах недалекий Минхен, його заводи. Від серця радувалася, як горіли цілі дільниці мого каторжного міста, як валились бльоки камяниць і кров та трупи “іберменшів” вкривали вулиці. “За нашу ганьбу і сльози, за муки і ярмо мільйонів таких, як я,” — казала сама до себе. — “Єсть Господь на небі, що карає катів України, людей-потвор, без душі і Бога. Єсть справедливість на землі. Божий батіг над їх краєм.”

Голодна я була завжди, а ночами хліб мені снувся. І моя матуся, що приходила до мене та завивала покалічені ноги. Гладила мене по голові, цілувала мої згрубілі, zdeформовані, потріскані пальці . . . Так пізнавала я Європу п'ять місяців.

— Одного дня прийшла поміж нас, робітниць у цегельні, жінка власника її (цегельні). Щоб з-поміж нас вибрати дівчину хатньої прислуги, наймичку. Її зір спинився на мені. Питає через перекладчика, чи не схочу піти на легшу працю до її дому. Я ніяк не могла опертись тій спокусі. Руки, ноги, все тіло боліло. Довше, як місяць, ніяк не видержала б при цього рода каторжній праці. Погодилась на пропозицію Німкні. Як виявилось, була це добра жінка. Рідкий оказ з-поміж германського племені.

— Ніяк я не могла до одного звикнути: чистити панські чоботи й черевики. Цілі гори того було. При першій цього рода функції розплакалась, як дитина. Перед очима станув дід батьків, моє дитинство, всі вигоди біля мами моєї . . . А тепер я наймичка, помивачка — в Європі, в країні райської молодости моїх батьків. Робота при тачках видавалась мені кращою, більш чесною, культурною. Ні, ніяк не буду чистити Німцям чобіт! Моїм ворогам, я — студентка університету, Українка. Цього не робила я в себе, в “Азії,” як це ви, німаки, називаєте нашу Україну. Краще знов до тачок, до піску піду! Та самохіть не вільно було покидати праці. Не легко було скинутись з положення помивачки в “Новій” Європі.

* * *

— Зайшла подія, що розконспірувала мене. Мої наставники-хлібодавці дізнались, хто я, з якого середовища вийшла, що взагалі інтелігентна особа була колись. Та й що навіть їхню всесвітню німецьку мову знаю прекрасно, як вони самі. Що я “справжня” Європейка . . . Яюсь під неділю поїхали мої пани з дітьми на прогульку автотом. Зробивши все, що було

треба в хаті, використала я їхню відсутність і мерщій, як злодій, кинулась до фортепіяна. Ще на Україні, як студентка, сиділа я біля цього улюбленого інструменту. Грала на ньому ще від дитинства, мавши п'ять років. Тепер побачила, що мої руки й пальці вже не до гри, не до фортепіяну . . . Грала з пам'яті козачка, коломийку, що добре знала, що найлекше. Забула про весь світ Божий. На годину стала вільною і щасливою людиною. Знову собою, на рідній Україні . . . І не стямилась, як тихо-незамітно заїхало авто. Ще знадвору почули мої пани звуки фортепіяну. Здивувались, хто це зайшов у хату. Мабуть, якісь гості дома. Та які ж великі зробили очі, як здалека, із кухні побачили свою наймичку з “дикого” Сходу, при інструменті . . . Некультурну, темну робітницю з України. Довго стояли в кухні й слухали незнані мелодії із краю невольниці своєї . . . “Браво, Гелен, браво! Гратулюємо . . . Деж ти навчилася тієї штуки? Признайся, Гелен, хто ти? Ти інтелігентна особа! Скажи нам все!”

— Хотілось під землю запасти, ридати, кусати . . . Вперше заговорила до своїх панів їхньою “високою” мовою. Вперше в “Європі,” в Німеччині. Досі крутила язиком, калічила, як інші дівчата по роботах.

— “Боже, хто ти є, Гелен? Говориш, як родовита Німка! Чому ж досі не призналася? А ми так мучились з тобою. Скажи, все, не бійся нас! Хто ти? Як добре було б тобі жити в Німеччині, якби не скривала ти, що знаєш нашу мову. Не мусіла б так важко, фізично працювати. . . Нам треба скрізь до таборів праці, по фабриках, установах — таких, як ти. Яка ти не розважна була, Гелен! Така освічена особа. . .”

— З трудом-мукою переповіла їм все, від початку. Про мою молодість, походження, про батьків і дальші трагічні дії. Врешті про утопійну, безглузду тугу до Заходу, до “справжньої” Європи, яку вже по самі уха пізнала, яку ненавиджу гірш від Азії. Яку проклинаю . . .

— Ніяково було Німцям слухати мою сповідь, мою гірку, пекучу правду. Вона біла їм по лиці, батожила германську пиху, їхнє божевільне переконання про своє світове покликання і призначення Розраджували мене, свою наймичку, що я сама винна усьому. Що повинна була признатися, що говорю німецькою мовою, і т. д. Про наруги й всі практики зо мною в таборі очищення, не згадували . . .

— Який був наслідок вашого розконспірування? — питаю

товаришку дороги, жертву злочинного гітлерівського режиму, чорнявку Олесю з Херсонщини. А вона вже помітно втомлена своїм оповіданням.

— Я заявила моїм господарям, що довше у них не хочу й не можу оставатися. Саме тому, що мене знають. Оставати в них на далі, це було б невимовною мукою для мене. Якщо це правдою є, що щиро мене жалують, співчують моїй долі, то нехай відпустять мене від себе. До іншої фізичної праці. А за перекладчицю працювати не буду! . . На це діло, на зміну працедавців, треба було, крім їхнього ласкавого дозволу, ще й а-пробати місцевого уряду праці, всевладного апарату державипартії. Другої щодо сили й значення краєвої інституції після поліції, явної чи тайної. На ділі — це була одна й та сама рука, що мільйони рабів різних національностей тероризувала, висмоктуючи з них всі сили. Та сама рука брунатного деспота, в інших хіба рукавичках.

— Господарі додержали слова! За тиждень дістала я працю у фабріці цукорків. Не важку, чисту, під дахом. Спасибі їм за це! Там і працювала аж до розвалу гітлерівського царства.

Саме тепер, цієї осені, минає десять років від описаної зворушливої зустрічі з ідеалісткою Олесєю на знищеному залізничному двірці в Минхені. Зустрічі з милою землячкою, крізь розбите вікно вагону. Йому саме, цьому розбитому вікну, завдячую все те, що розповіла мені у своїй сповіді — ідеалістка Олеся, дитина херсонських степів.

